

1. Žitný ostrov

Ohraničenie, názov, vnútorné členenie regiónu

Rozumieme pod ním územie, ostrov zovretý medzi Bratislavou a Komárnom riekami Dunaj a Malý Dunaj – druhá sa pri Kolárove vlieva do Váhu, a tak pokračuje ďalej – ktorý je zároveň aj najväčším riečnym ostrovom Európy (viď: Czuczor–Fogarasi 1862–74: I, 893; Varga 1989, 7). Treba však zdôrazniť, že ešte ani v tomto, zdanlivo exaktnom prípade nemožno jednoznačne presne vymedziť líniu hraníc. Zapríčiňuje to niekoľko skutočností. Jednak je všeobecne známe, že v stredoveku hlavným prúdom Dunaja nebol dnešný Starý Dunaj, ale dnešný Malý Dunaj (nazývali ho aj Novozámockým dunajským ramenom). Prvýkrát vyznačil Marsigli na svojej mape rameno Dunaja medzi Bratislavou a Komárnom ako hlavné rameno v 17. storočí (Magula 1981, 19–20). Z toho vyplýva, že dnešný Žitný ostrov a na území dnešného Maďarska sa rozprestierajúci 'Szigetköz' (Medziostrovia) považovali spolu za Žitný ostrov a pôvodne, od 16. storočia ich začali rozlišovať nemeckými názvami 'Große' a 'Kleine Schüttinsel' (Püspöki 1989, 10). Tento pohľad však možno preukázať nielen v nemeckých jazykových oblastiach, veď existuje aj v dnešnej (respektíve nedávnej) maďarskej ľudovej reči výraz 'Kis-Csallóköz' – *Malý Žitný ostrov*/ (vzťahujúci sa na 'Szigetköz'). Okrem toho Malý Dunaj tak často menil svoje koryto, že mnohé obce (alebo časť ich chotára) sa aj viackrát dostali zo žitnoostrovej strany na stranu Matúšovej zeme (napr. Jelka), respektíve naopak. Väčšia časť obrovskej rozlohy Kolárova od začiatku bola na strane Matúšovej zeme, samotná obec sa do konca 16. storočia tiež rozprestierala mimo Žitného ostrova (Juhász 1996, 67). Na druhej strane – ako to s presným datovaním opísal László Timaffy – pridružené usadlosti (Cikolasziget, Sérfenyősziget, Doborgasziget a Tejfalusziget) štyroch osád na Hornom Žitnom ostrove (Vojka nad Dunajom, Kyselica, Dobrohošť a Mliečno), súvisiace s chovom hospodárskych zvierat, boli na druhej strane Dunaja v 'Szigetközi' a v 20. storočí sa postupne osamostatnili (Kocsis 1991a; Timaffy 1975, 213–232). Chotár Bodíkov v roku 1890 presahoval aj na južnú stranu Dunaja. Obyvatelov Klížskej Nemej viazali vzťahy tiež k pravému brehu Dunaja. V 19. storočí chodili ešte pravidelne na trh do Rábu, ale aj manželskými vzťahmi boli viazaní k obciam Gönyü a Vének na druhom brehu Dunaja. Pretože župným sídlom bolo Komárno, hovorili, že „Do Komárna sa ideme súdiť, do Rábu nakupovať a predávať” (Morvay 1984, 284).

Maďarský názov pre najväčší európsky riečny ostrov je dnes jednoznačne 'Csallóköz', ale staršie údaje hovoria i o tom, že ostrov nazývali aj Zlatou záhradou – 'Aranykert' (Holéczy 1837; Ipolyi 1854, 63–65, 327–328; Ipolyi 1858, 6; Ipolyi 1993, 27), Komárnanským ostrovom – 'Komáromi sziget' (Baranyai 1911a, 129) a 'Kukkóniou' (Földes 1932, 13–18).

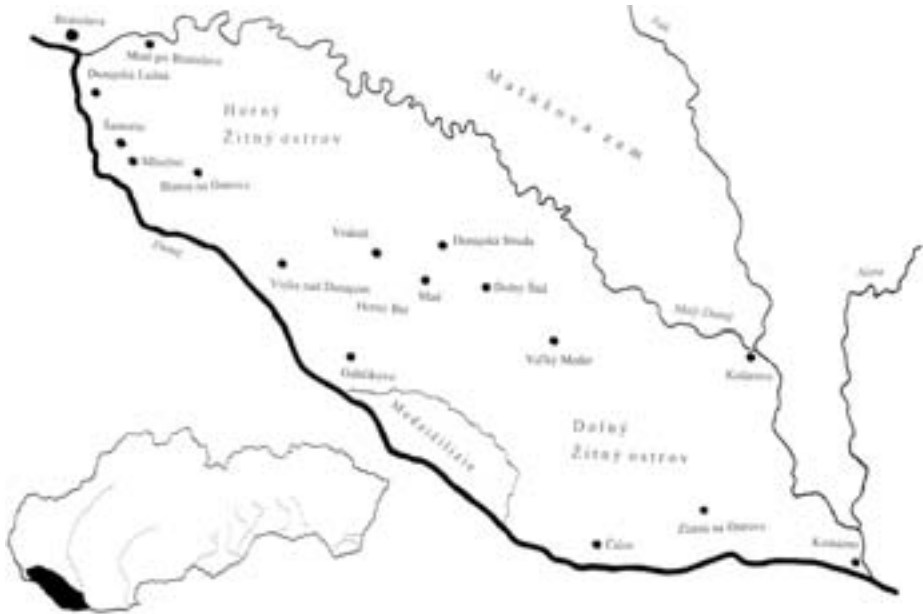
Dejiny skúmania pomenovaní Žitného ostrova v rôznych jazykoch zhrnul Péter Püspöki Nagy. Vo svojom prehľade sa mu podarilo zhromaždiť štyridsaťdva poku-

sov o výklad (latinského, maďarského, nemeckého a slovenského) názvu tohto teritória (Püspöki Nagy 1989). Nás teraz v prvom rade zaujímajú nie vedcami (geografmi) vytvorené latinské názvy ostrova, ale maďarské, nemecké a slovenské pomenovania, ktoré žijú v ľudovej reči. Dnes sa zdá byť pravdepodobný ten výklad maďarského názvu *Csallóköz*, podľa ktorého dostal ostrov svoj názov podľa niekdajšej rieky *Csalló/Csarló*, ktorá označovala dnešný Malý Dunaj, respektíve sledovala jej dnešný tok. Nemecký výraz *Große Schüttinsel* znamená v podstate „veľký nánosový ostrov“, ktorý v skutočnosti kryje geologický vývoj ostrova (Kiss 1988, I: 303). Dnešný slovenský oficiálny názov tohto územia (*Žitný ostrov*) je úplne nového pôvodu (1919) a nepoukazuje na tunajšie pestovanie obilia (viď: *žito*: Kačala-Pisárčiková 1987, 585), ale je v podstate prekladom nemeckého názvu (Kiss 1988, I: 303; Püspöki Nagy 1989, 193–202). Ako však dokazuje slovník Antona Bernoláka, dávnejšie sa aj v slovenskom jazyku používal výraz *Čalokez* (Bernolák 1825, 164–165).

Žitný ostrov možno členiť na ďalšie subregióny na geograficko-správnom základe, a to na Dolný Žitný ostrov ('Alsó-Csallóköz' alebo 'Altáj', žitnoostrovská časť bývalej Komárňanskej župy), respektíve Horný Žitný ostrov ('Felső-Csallóköz' alebo 'Fótáj', žitnoostrovská časť bývalej Bratislavskej župy). Jeho časť tvorí aj Medzičiližie ('Csilizköz'), ktoré kedysi označovalo územie bývalej Rábskej župy presahujúce na sever od Dunaja a nachádza sa v ňom sedem obcí (Baloň, Nárada, Pastúchy, Čiližská Radvaň, Klúčovec, Medvedov, Sap). Prakticky zabudnutý žitnoostrovský regionálny názov je 'Vágköz' (Medzivázie). V listinách z 13. storočia (1239, 1243, 1267, 1270, 1274) sa však uvádza ako živý regionálny názov: „Uvedené listiny – ktorých rad by sme mohli ešte ďalej rozšíriť – v čase i priestore vynikajúco informujú o tom, kde sa Medzivázie nachádza. V XIII. storočí teda Medzivázie bolo územie na dnešnom Žitnom ostrove na východ od línie Čičova a Opatovského Sokolca, do roku 1923 patriace ku Komárňanskej župe“ (Püspöki Nagy 1985, 82). Mapa, zostavená v roku 1552 Wolfgangom Laziusom, vydaná neskôr Michaelom Zimmermannom vo Viedni v roku 1556 (*Regni Hungariae descriptio vera*), ho však vyznačuje severne, severozápadne od Kolárova a východne od Veľkých Úľan (publikuje: Püspöki Nagy 1989, 39; Žudel 1984, 18). Úplne nové označenie Malého Žitného ostrova, vzniknuté v kruhoch inteligencie a chápané z nového aspektu (viď: Tuba 2000, 1), uvádza týmto názvom obce na slovenskej strane, ktoré sa v dôsledku výstavby vodného diela pri Gabčíkove a odvedenia hlavného toku Dunaja do nového koryta dostali na pravú stranu Dunaja (Dobrohošť, Bodíky, Vojka nad Dunajom). Treba poznamenať, že tento názov nie je veľmi šťastný, lebo – ako som už uviedol – Szigetköz tiež, síce zriedkavo, označujú ako Malý Žitný ostrov – 'Kis-Csallóköz' (viď: Kósa-Filep 1978, 179).

Popritom sa aj v povedomí obyvateľov ostrova člení toto teritórium na rôzne menšie územné celky. Podľa Edit Fél napríklad obyvatelia Čičova považujú za Malý Žitný ostrov obce Čičov, Klížsku Nemú, Veľké Kosihy, Tõň, Trávník, Zlatnú na Ostrove a Zemiansku Oľču. Myslia, že ľud na dedinách od Čičova po Komárno

je rovnaký. Od Veľkého Medera smerom na Dunajskú Stredu je už iný, počnúc odtiaľ už používajú ikavé nárečie.

Prírodné prostredie

Žitný ostrov bol pred úpravou vodných tokov a meliorizačnými zásahmi na konci 19. storočia územím s mimoriadne bohatým vodstvom. Krajinu členili mnohé bočné ramená, spetrovali menšie či väčšie jazerá a pramene. Tivadar Ortvay vo svojom diele, v ktorom sa zaoberá starým vodopisom Uhorska a dokladá údajmi do konca 13. storočia, vymenúva stovky jazykových údajov (predovšetkým staré miestne a chotárne názvy), poukazujúcich na niekdajšie bohaté vodstvo ostrova (Ortvay 1882, I: 224–236. Vid' Magula 1981). V 18. storočí len v chotári Veľkého Medera spísali viac ako tridsať jazier! (Pod názvom „A Tónak elosztása az 1789-dik esztendőben” sa nám zachovali aj názvy týchto jazier, ako napríklad *Hollómillér*, *Heczernagytó*, *Mélynagytó*, *Alsónagytó*, *Szabószigeti nagytó*, *Kígyósmillér*, *Jánosmillér*, *Kőmillér* atď. - Baranyay 1911a, 93). V chotári obce Tõh tiež miestne názvy (*Kis Ered*, *Érmellék*, *Tanyér/Tanyier*, *Úszó*) zachovávajú pamiatku na starý vodný svet (Baranyay 1911a, 13). Na druhej strane v dobe pred melioráciou určovalo obraz krajiny aj mimoriadne rozmarne sa vinúce, tucty ostrovov vytvárajúce koryto Dunaja. Napríklad v roku 1822 rieka vytvorila v chotári obce Bodíky viac ako tridsať ostrovov (Kúr 1933, 32). Zrejme na toto mimoriadne vodné bohatstvo poukazuje slovný zvrät 'csallóközi szerencse' (žitnoostrovské šťastie), ktorý sa na základe výskumu Gergelya Czuczora, publi-

kovaného v akademickom dialektickom slovníku, vzťahuje na to, „ak cestujúci nemusia čakať v privoze, ale hneď ho prevezú“ (*Magyar Tájszótár* 1838, 60). Vo veľmi populárnom kalendári *István bácsi naptára*, vydávanom Istvánom Majerom, si v roku 1857 môže čitateľ o mestečku Kolárovo prečítať nasledovné: „Močaristé miesto, kde rastie nepriechodná trstina a škripinec, hniezdo vydier. Ornej pôdy je málo, sú tu len lúky. V jeho chotári sa v suchých rokoch dopestuje veľa sena, ktorým zásobujú celý Horný Žitný ostrov. V daždivom počasi je celý kraj jedno more, preto pre Kolárovcánov niet väčšej kľiatby, ako keď im povedia: 'nech vám lyska vyskočí pred kostolom'“ (Réseľy 1857, 149).

Podobne píše aj József Baranyay: „Kde pred 60-70 rokmi na Žitnom ostrove plávali, potápali sa, pištali a kvákali vodné vtáky, tam dnes lenivo rozoráva bráby parný pluh; kde pred polstoročím Žitnoostrovania veselo lovili ryby, tam sa dnes rodí najlepšia pšenica; kde pred desaťročiami ešte aj štyrmi koňmi bolo ťažké cestovanie pre mnoho vodných pramienkov, jám a bezodného blata, tam nie je zriedkavým javom, ak uháňa automobil. Ten Žitný ostrov, ktorý ešte pred 5–6 desaťročiami bol plný vôd, trasovísk, (...) šašiny, trstia, všetkých druhov prasličiek, vodného vtáctva, už zmizol z povrchu zemského“ (Baranyay 1911a, 9). Niekdajší vodou naplnený, močaristý obraz Žitného ostrova sa zmenil vďaka činnosti melioračných spoločností, ktoré vznikli na konci 19. storočia v Šamoríne a v Komárne. Vtedy stratil svoj bývalý význam aj Malý Dunaj (viď: Csallóköz 1865; Földes 1896; Machnik 1993, 24–37).

Od obdobia protireformácie kult niektorých svätcov zasiahol naše územie smerom od západu. Pravdepodobne aj tým možno vysvetľovať prekvitanie kultu sv. Jána Nepomuckého na Žitnom ostrove. Popritom je zrejmé i to, že kult svätca, ochraňujúceho proti vodnému nebezpečenstvu, je možné vysvetľovať aj prírodno-geografickými danosťami, prekvitajúcim životom rybárov, lodníkov a vodných mlynárov. Sotva sa nájde na ostrove rímskokatolícka obec, na území ktorej by nestála socha tohto svätca. László Amade, významný básnik tohto kraja, uctieval svätého Jána Nepomuckého ako svojho vlastného ochrancu a napísal k nemu aj viac modlitieb a duchovných piesní (Liszka 2000b, 65–79).

Ludová kultúra

Ostrov vlastne nemožno kultúrne vytrhnúť zo svojho prostredia, veď udržiaval úzke styky so susedným Szigetközom a Matúšovou zemou, ako aj prostredníctvom nemeckého jazykového ostrova v Hornom Žitnom ostrove s burgenlandskou oblasťou, v dôsledku čoho môžeme rátať s existenciou celého radu zhodných, respektíve podobných kultúrnych javov. Popritom však v prípade viacerých javov tvorí hranicu Dunaj, rozdeľujúci Žitný ostrov a Szigetköz, ako i Malý Dunaj, rozdeľujúci Žitný ostrov a Matúšovu zem. Tu by som rád pripomenul už citované konštatovanie Balázsa Borsosa, podľa ktorého na maďarskom jazykovom území Dunaj predstavuje väčšinou zároveň aj kultúrnu hranicu, kým Tisa takmer nikdy. K tomu niekoľko príkladov: rozšírenie stodôl smerom na sever končí pri línii Dunaja, transport na hlave tiež. Na mape Antala Horgera Dunaj predstavuje aj

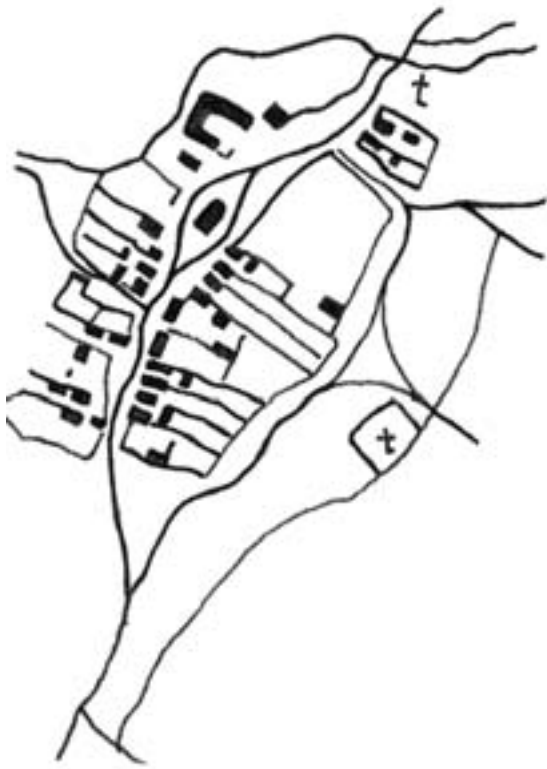
dialektovú hranicu (Horger 1934, mapová príloha). Edit Fél uvádza niekoľko príkladov, vzťahujúcich sa na Malý Dunaj v úlohe hranice (Fél 1993, 49). Opakujem však znovu: kultúrny obraz Žitného ostrova, Szigetköz a Matúšovej zeme je napriek všetkému v podstate zhodný a ani Dunaj neznamená vážnejšiu prekážku v udržiavaní vzájomných stykov medzi obyvateľmi, žijúcimi na oboch brehoch Dunaja.

Napriek tomu, že obyvateľstvo ostrova sa pomerne skoro a rýchlo pomešťovalo, bolo silne vystavené modernizačným procesom, prichádzajúcim zo západu, cítiť na ňom aj vplyv blízkych veľkomiest (Viedeň, Bratislava, Ráb, Budapešť), ale vo svojej populárnej kultúre si zachovalo aj celý rad javov, ktoré možno považovať za veľmi archaické. Táto dvojakosť je napriek skorému zanechaniu kroja zrejme na ľudovom odevu práve tak, ako na staviteľstve či v ľudovej viere alebo zvyklosloví.

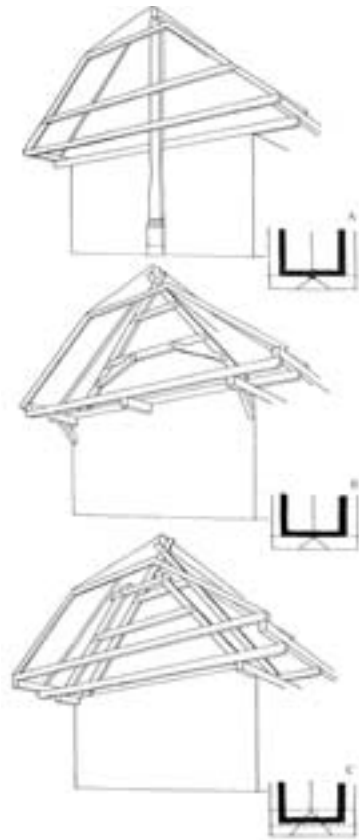
Materiálna kultúra

Osídlenie a staviteľstvo

Z hľadiska štruktúry osídlenia sa dva veľké subregióny Žitného ostrova, Dolný a Horný Žitný ostrov nápadne od seba odlišujú. Pre Dolný Žitný ostrov sú vďaka prírodno-geografickým podmienkam a ničivým tureckým vojnám charakteristické obce s rozľahlým chotárom, veľkým počtom obyvateľov a hromadnou zástavbou. Často sa vytvoril aj rozsiahly systém usadlostí na samote (taní), ako to naznačuje aj príklad z Kolárova. Tu sa systém samôt, taní vytvoril ako sprievodný jav chovu dobytky. Pretože Kolárovcania, živiaci sa predovšetkým chovom hovädzieho dobytky, mohli pásť svoje zvieratá len na vyššie položených, vodou neohrozených miestach obrovského chotára obce, často sa stalo, že spodné vody preťali možnosť návratu domov. Z výskumov Bélu Angyala vieme, že v roku 1768 sa už vytvoril v extraviláne systém vonkajších stajní za riekou („aklok“). Tie „slúžili predovšetkým na prezimovanie zvierat, ale aj v ostatných ročných obdobiach boli miestom dočasného pobytu gazdu i uskladnenia hospodárskeho náradia a poľnohospodárskych produktov. Viacero údajov poukazuje na to, že okolo stajní „aklov“ sa aj obrábala orná pôda” (Angyal 1988, 37). Od konca 19. storočia, ale predovšetkým v prvých desaťročiach 20. storočia sa v dôsledku narastajúceho významu poľného hospodárenia, ako aj preľudnenia intravilánu začal proces väčšieho sťahovania na samoty. V podstate od tejto doby možno sledovať aj iný proces vytvárania samôt, a to vznik tzv. taní v záplavovom priestore (‘ártéri tanyák’). Do obytných domov, postavených na umelých kopcoch v záplavovom priestore Malého Dunaja a Váhu, sa nasťahovali chudobnejší obyvatelia tohto mestečka. Obyvatelia týchto záplavových samôt sa poľným hospodárením nezaoberali, iba ovocinárstvom a rybolovom. V dôsledku spomenutých procesov v roku 1933 už asi 35% z celkového počtu obyvateľov Kolárova žilo na samotách. Samoty v záplavových priestoroch po druhej svetovej vojne začali pustiť a dnes v podstate zanikli (viď: Angyal 1994a).

Vretenovitá zástavba obce Hubice
(kresba József Liszka)

Typy strešných konštrukcií na
Žitnom ostrove (Mencl 1980, 135)

V protiklade s Dolným Žitným ostrovom je pre Horný Žitný ostrov charakteristická štruktúra osídlenia z malých obcí, ktoré majú často korene ešte v dobe Arpádovcov. Mnoho dedín s malým chotárom leží občas tak blízko seba, že cudzí návštevník ich takmer ani nerozozná. Na túto stredovekú štruktúru osídlenia (ktoré vzniklo zrejme delením majetku rodov s rovnakým menom) je najlepším príkladom prípad obcí, v ktorých maďarskom názve sa vyskytuje výraz *Karcsa*. Na Hornom Žitnom ostrove totiž možno napočítať dvanásť obcí, ktoré majú vo svojom názve príponu *-karcsa*: *Amadé-, Damazír-, Egyház-, Erdőhát-, Etre-, Göncöl-, Királyfia-, Kulcsár-, Mórocz-, Pinke-, Sipos- a Solymoskarcsa* (Amadeho Kračany, Kostolné Kračany, Lesné Kračany, Etreho Kračany, Kyncelové Kračany, Kráľovičove Kračany, Klučiarove Kračany, Moravské Kračany, Pinkove Kračany, Šipošovské Kračany a Jastrabie Kračany). Po menej výrazných stopách, ale zato podobný proces možno sledovať aj v prípade názvov *Patony* a *Éte*. Popritom sa dvojintravilánová sídelná forma objavuje aj na Hornom Žitnom ostrove. Predovšetkým v lokalitách pri Dunaji (Dobrohošť, Kyselica, Šamorín, Mliečno,

Rolnícky dom v Čičove, dnes múzeum ľudového staviteľstva a bývania (Archív výskumného centra európskej etnológie v Komárne)

postranných (Vojka nad Dunajom) sú v 17.–19. storočí priebežne doložené také vonkajšie sídelné formy (maď. *szállások*), ktoré sa rozprestierali na dunajských ostrovoch, respektíve na pravom brehu Dunaja (viď: Kocsis 1991a; Kocsis 1991b). Z výskumov László Timaffyho dobre poznáme postupný proces osamostatňovania pridružených osídlení obcí Dobrohošť, Kyselica, Mliečno a Vojky nad Dunajom, ležiacich na pravom brehu Dunaja, ktorý prebiehal koncom 19. a začiatkom 20. storočia. „Zo 4627 hektárového chotára (...) Vojky nad Dunajom sotva 600 ha obkolesovalo obec, ostatných 4000 bolo na ostrovoch. Veľmi veľa lesov pokrývalo túto časť chotára, na čistinách s lúkami s hodvábnou trávou, s trstím, močiarimi. Toto územie bolo vhodné na zalesňovanie a na pastvu” (Timaffy 1976, 213–215). Mapa, pochádzajúca z roku 1686, ešte nevyznačuje stopy ľudského osídlenia na tomto priestranstve. Mapa vyhotovená v dobe Jozefa II., roku 1784, však už ukazuje vonkajšie stajne v roztrúsenom svete ostrovov. Postupným rozvinutím, posilnením dnešného hlavného toku Dunaja sa tieto ostrovy dostali na pravý breh rieky, kým spomenuté obce zostali na ľavom brehu. Pretože doprava medzi dedinou a stajňami bola čoraz zložitejšia (v mnohých prípadoch ešte aj dojtiť chodili ženy na člnoch), v dôsledku dedenia sa sem stále viacerí vťahovali a vytvorili si na týchto ostrovoch, vonkajších sídlach, stajniach trvalé bydlisko. Tak vznikol *Cikolasziget* (z Vojky nad Dunajom), *Sérfenyősziget* (z Kyselice), ako aj *Doborgasziget* a *Tejfalusziget* (z Dobrohošte a Mliečna). V roku 1883 už bola na ostrove Cikola (*Cikolasziget*) otvorená obecná škola a v roku 1885 tu zriadili aj poštu. V roku 1887 mala táto dedina už aj vlastný cintorín (predtým prevážali zosnulého na člne do cintorína vo Vojke nad Dunajom). V roku 1896 obec *Cikolasziget* dostala právo viesť matriku pod názvom *Vajka/b kerület* (Obvod Vojka/b). K úplnému odtrhnutiu obyvateľov *Cikolaszigetu* prispelo nové vytýčenie hraníc po prvej svetovej vojne (Timaffy 1976, 216–232).

„Velké škody spôsobila v súčasnosti neobvykle vysoká hladina vody v chotároch obcí Komárov, Podunajské Biskupice, Horná a Dolná Čela, Nové Košariská, Jánošíková, Kalinkovo, Hamuliakovo, Čilistov, Mliečno, Dobrohošť, Kyselica a Vojka nad Dunajom [maď. Szunyogdi, Püspöki, Felső- és Alsó-Csölle, Misérd, Dénesd, Szemeth, Gútor, Csölösztó, Tejfalu, Doborgaz, Keszölczés a Vajka - pozn.

prekl.], ležiacich pri Dunaji, ale najrozsiahlejšie sú škody v chotároch posledných štyroch dedín, pretože tie sa rozprestierajú na najviac zaplavenom pravom brehu a na takzvaných ostrovoch, kde pestujú takmer výlučne len jariny. Pretože zväzanie úrody z týchto miest si vyžaduje veľa času a námahy, jej najväčšia časť stála ešte nevymlátená vonku, uložená do krížov, a tak sa začala kaziť. V týchto dedinách bola zničená tohoročná úroda ešte nedozretej kukurice, zemiakov, repy, ale ešte aj divá zver bola vyhubená na týchto miestach...”

(Nyugatmagyarországi Híradó, 19.9.1890, 3)

Čo sa týka staviteľstva Žitného ostrova, najmä na vodnatých územiach dominovali do začiatku 20. storočia hlinené stavby, ktorých steny boli zhotovené z prútia, omazaného hlinou. Kornélia Nagy opisuje túto stavebnú techniku nasledovne: „Na zhotovenie vypletanej steny bola potrebná kolová konštrukcia. Na zarovnaný terén položili pre štyri hlavné steny štyri dlhé prahové trámy, na koncoch začapované do seba. Do štyroch rohov tohto rámu postavili zvislé rászochy, na ktoré položili dookola záverové hrady, nesúce strechu. K spodnému prahovému trámu pripevnili zárubne dverí, nakoniec prahové trámy a záverové trámy na niekoľkých miestach spojili kolmi a priestor medzi nimi vyplietli prútím. Kostru, tvoriacu základ domu, zvonka i zvnútra hrubo omazali hlinou, takže hrúbka steny mohla dosiahnuť aj 50–80 cm” (Nagyné 1978a, č. 29). V tých častiach Žitného ostrova, kde povodeň natoľko nehrozila, respektíve neskôr, od prelomu 19. a 20. storočia po melioračných úpravách, na väčších priestranstvách stavali domy aj z hliny a nepálených tehál. Len ako relikty sa zachovali miestami až do polovice 20. storočia hlinené domy z váľkov (Mjartan 1970). Sčítanie obyvateľstva v rokoch 1900 a 1910 sledovalo aj materiál stien a striech obytných domov. Tieto údaje tiež dokazujú, že na ostrove stavali tunajší obyvatelia svoje domy predovšetkým z najdostupnejšieho materiálu na tomto území, čiže niektorou stavebnou technikou z hliny. Pozrime sa na niektoré údaje vybraných lokalít Žitného ostrova:

Miesto	kameň, tehla		kameň, tehlový základ, hĺna, nepálená tehla		nepálená tehla, hĺnená stena		drevo, iné steny		škridla, bridlica, plechová strecha		šindeľ, doštená strecha		trstinová, slamená strecha	
	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910	1900	1910
Dolný Štál	5	6	15	134	270	168	1	1	7	24	31	45	253	240
Gabčíkovo	33	29	62	209	288	174	3	4	16	25	89	77	281	314
Čičov	20	18	132	81	32	155	51	–	8	10	12	10	215	234
Dun. Streda	71	149	212	272	232	126	–	1	117	157	282	285	116	106
Kolárovo	175	176	190	520	260	197	575	478	247	349	189	209	764	813
Blatná na O.	3	9	31	9	1	20	–	–	2	8	19	16	14	14
Šamorín	170	235	173	129	52	10	–	1	185	213	166	133	44	29

Tab. 5.: Štatistický prehľad stavebných materiálov vo vybraných lokalitách Žitného ostrova.

V priebehu 20. storočia sa stále viac dostávalo do popredia stavanie domov z tehál. Tehly (‘mór’) vypaľovali obvykle na mieste, na úrovni domáceho remesla. Za hodnotný opis výroby nepálených tehál a ľudového vypaľovania tehál v

Kolárove môžeme vďačiť Bélovi Angyalovi. Z jeho štúdie vyplýva, že v Kolárove používali v 20. storočí prakticky štyri druhy stavebného materiálu: 1. hlinu* a Cigánmi vyrábané nepálené tehly; 2. produkt ľudového vypaľovania tehál ('mór'); 3. tehly z tehelní; 4. od štyridsiatych rokov ústredne preferované tehly z uhoľného prachu alebo „maďarské tehly“. Pretože továrenské tehly boli oveľa drahšie (najbližšie ku Kolárovu bola tehelňa v Komárne, ktorá bola na začiatku 20. storočia jedinou tehelnou na celom Žitnom ostrove), dlho zostali populárne nepálené tehly, ktoré vyrábali Cigáni alebo produkty ľudového vypaľovania tehál. Konštrukcia strechy bola slemenová, v niektorých miestach dokázateľne sochová, respektíve novšie stolicová. Ako strešnú krytinu jednotne používali trstinu, ktorá hojne rástla po celom regióne. O postupnom vytlačení trstinou krytých striech máme údaje od konca 19. storočia. Tento proces urýchlili veľké požiare, ako aj v ich dôsledku vynesené župné nariadenia.

V roku 1886 napríklad župný snem Komárňanskej župy v Stavebných a skrášľovacích predpisoch nariaďuje, že „novopostavené alebo podstatnou mierou prestavané domy trstinou alebo slamou kryť sa nesmú“ (cituje: Angyal 1986, 114). Napriek tomu však trstinou a slamou kryté strechy nezmišli zo dňa na deň. Napríklad v roku 1899 pustošil v Kolárove obrovský požiar, ktorý zničil viac ako polovicu obytných domov. Po tejto udalosti sa od prvých desaťročí 20. storočia stávala stále častejšie používanou krytinou škridla, ale skutočne široké uplatnenie našla až po prvej svetovej vojne. Pri tom všetkom, k postupnému vytlačeniu rákosia z ľudovej stavebnej praxe prispelo i to, že v dôsledku usmerenia vodných tokov a odvodnenia močiarov sa podstatne zmenšila rozloha kvalitného trstia.

Najrozšírenejší typ obytného domu bol trojpriestorový (predná izba/čistá izba – pitvor/kuchyňa – zadná izba/komora) a len zriedkavo, skôr len v chudobnejších vrstvách možno nájsť dvojpriestorovú formu (izba, pitvor). Ohnisko sa nachádzalo v kuchyni, ktorá sa otvárala z pitvora; odtiaľ vykurovali aj pec umiestnenú v izbe. Zariadenie izby malo tradičné rohové rozmiestnenie: v protifaľhom rohu k peci bol umiestnený stôl s rohovými lavicami a dvomi stoličkami. Vonkajšie dekorácie domov sa sústredili najmä na doštený štít a jej tvary sa odvíjali od možností, daných technikou vyplnenia (viď: Liszka 1993b).

Parcely boli dávnejšie oddelené prúteným plotom. V období medzi dvomi svetovými vojnami si bohatší gazdovia dávali robiť už aj murovanú ohradu. Od 60. rokov sa rozšírili ploty, zhotovené zvarením železných rúr, tyčí a drôtov v tvare slnečných lúčov a iných ozdôb. Občas sa vyskytli i kombinácie dvoch posledných a na niekoľkých miestach prispeli k zdobeniu plotov aj klampieri.

Hospodárske stavby: plevníky (od prvej polovice 20. storočia stodola), homolité pece na pečenie chleba (viď: Liszka 1993a), veľké okrúhle stavby s prú-

---

* Pravda, aj v rámci hlinenej steny treba rozlíšiť aspoň dve techniky: vykladanú a nabitú stenu. Ich rozšírenie okrem tradície závisí aj od charakteru pôdy. Dôkladnými, kartografickými hodnotiteľnými údajmi o rozšírení týchto techník na Žitnom ostrove nedisponujeme.

tenými stenami postavené v chotári pre kone ('akók'). O posledných máme na základe výskumov Edit Fél doklady z chotárov Kolárova, Čičova, Ižopu, respektíve z Medzičiližia. Tieto stavby slúžili obvykle na zimné ustajnenie koní, hoci v kolárovsom chotári sa stavali podobné zimné stajne aj pre hovädzí dobytok. Žrebčinec v Ižope ('ménesakó') bol veľkou okrúhrou stavbou z násypu hliny, navrchu s prútenou stenou. Zmestilo sa v ňom štyridsať-päťdesiat koní.

*Homolovitá pec na pečenie chleba zo Žitného ostrova
(Vasárnapi Ujság 1858/4, 40)*

*Homolovitá pec na pečenie chleba z Velkých Bodíkov
(Mencl 1980, 121)*

Hospodárstvo

Koristné hospodárenie

Spôsoby hospodárenia a s ním úzko súvisiaci obchod určovalo v podstate bohatstvo vodstva a vodných ciest. Autori píšuci o tomto regióne nikdy nezabudli zdôrazniť obdivuhodné bohatstvo rýb v tunajších vodách. Miklós Oláh už v roku 1536 spomína lovcov výz z Kolárova (Oláh 1985, 45). Popri prirodzených spôsoboch a možnostiach lovu rýb pomerne skoré údaje svedčia o tom, že na panských a cirkevných statkoch sa zakladali aj umelé rybníky. Zo súdneho procesu, konajúceho sa medzi obyvateľmi Podunajských Biskupíc a Rovinky napríklad vysvitá, že v biskupickom chotári boli aj dva rybníky (listinu publikuje: Püspöki Nagy 1969, 181. Ďalej vid': Alapy 1994, 143). V zápisnici kolárovskej rady z roku 1737 zase stojí, že ostrihomský arcibiskup povoľuje založenie rybníka v ohybe Malého Dunaja zvaného ‚Csergő hajlás‘, nachádzajúceho sa v chotári usadlosti (Gaál 1947, 253. Vid': Alapy 1994, 135). Obrovské množstvo údajov o hojnosti rýb a rybárskych tradícií cituje na základe listín vo svojej historickej práci Gyula Alapy (Alapy 1994). Niekdajší rozkvet tohto remesla okrem iného dokazuje aj bohatá slovná zásoba, zozbieraná Ottom Hermanom, ktorou komárňanskí rybári označovali jednotlivé náradia, druhy rýb a činnosti (Herman 1887, 456). Už v stredoveku existovali v tomto regióne tri rybárske cechy (Bratislava, Šamorín, Komárno), z ktorých komárňanský si zachoval svoje tradície v podstate až do polovice 20. storočia. Tento cech bol založený v roku 1546 a jeho posledný cechmajster, András Czilling, zastával svoju funkciu do roku 1946 (Andraskin 1968, 17). Vnútoraná štruktúra cechu zodpovedala pravidlám všeobecného cechového poriadku. Jeho členovia museli prejsť rôznymi stupňami: učeň, tovariš, majster, hlavný cechmajster. Dôležitým momentom cechového

Náhrobník rybára Józsefa Czilinga so znakom ryby na komárňanskom cintoríne (foto József Liszka, 1998)

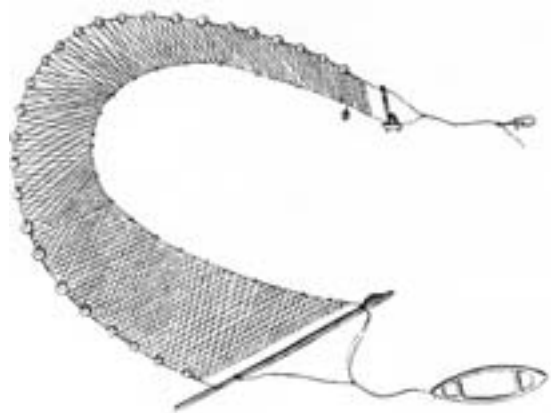
života boli rybárske krstiny. Ich podstatou bolo, že učňa, ktorý sa prvýkrát zúčastnil na vylovení väčšieho úlovku, príslušný rybársky majster, ktorému patrila sieť, v sprievode kvetnatých, zo študentskej poézie vyvierajúcich veršov, bohato pretkaných aj obscénnymi časťami, pokrstil na rybára.

Komárňanské ryby (a spomedzi nich najmä obrovské vyzy, ktoré sem dvakrát ročne vyplávali z Čierneho mora trieť sa), boli hľadaným artiklom na budínskom, bratislavskom a viedenskom trhu. Lov výz sa mohol uskutočniť dvomi spôsobmi. Pri prvom cez koryto rieky pretiahli povraz, na ktorý pripevnili hoci 200 veľkých hákov. Sem-tam plieskajúce vyzy sa obvykle chvostami zachytili o tieto háky. Druhý spôsob lovu výz sa tiež uskutočňoval pomocou dvoch zariadení, nazývaných miestnymi výrazmi ‚rekeszt‘ a ‚viza fogócége‘. Podstatou druhého je, že silnou ohradou, zhotovenou z kolov a

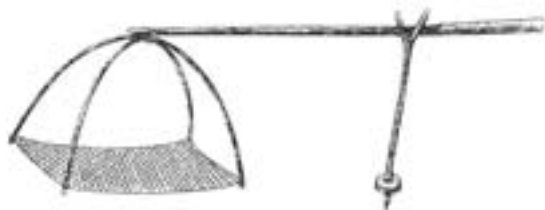
vypletenou prútím, prehradili rieku, nechali na nej len jeden alebo viac východov, pri ktorých chytali ryby buď do siete, alebo celá konštrukcia bola riešená ako pasca, z ktorej sa ryby nevedeli vymotať (Morvay 1948). Druhá konštrukcia (‘rekeszt’), doložená z Kolárova, bola tiež zhotovená zo silných kolov, stíпов a jej podstatou je, že cez ňu nie je priechod, ale ryby len zadrží a musia sa vyloviť pomocou sietí (Gaál 1947).

„Medzi mestami Belehrad a Bratislava je v koryte Dunaja viac miest, kde je voda hlbšia, vírvejšia ako inde, tu majú vzyz svoj akoby hostinec, poskytujúci útulok. V novembri, ešte pred príchodom ľadu, cez celú šírku Dunaja zapichnú do dna v rovnomernej vzdialenosti brvná, v strede koryta nechajú voľné miesto, ktoré spoja s vršou, alebo na tento cieľ upletenou sieťou. Pod brvnami rybári člnmi vypnú svoje siete. Medzitým na brehu Dunaja výstrelmi z dela vyvolajú akoby hromobitie, od čoho sa vzyz vyplašia zo svojich úkrytov a hnané akousi silou krúžia v Dunaji, a potom, keď sa zachytia do siete, rybári ich bez ťažkostí vyveľú na breh. Neraz na jednom mieste a pri jednom love, nepočítajúc ostatné menšie ryby, chytili ich aj tisíc, ba i viac, medzi nimi nejedna bola aj dlhšia než dvanásť stóp.“

(Oláh /1536/ 1985, 76)

Velká záťahová sieť (Kecskés 1978, 98)

Čereň z Komárna (Kecskés 1978, 97)

Vzyz sem hromadne príplávali do 20. storočia, po zriadení Železnej brány sa už len tu a tam dostal na tento úsek Dunaja nejaký exemplár. V tridsiatych rokoch však ešte ulovili vzyz na žitnoostrovskom úseku Dunaja.

Obchodníci s rybami „fišéri“ (‘fisérek’) s obľubou vyhľadávali komárňanský rybí trh, kde v 18.–19. storočí „slnkom opálení rybári a šikovné ženičky pri 80 i viac žlaboch predávali, vážili, rezali jednu rybu krajšiu od druhej, okolo nich sa tlačili davy kupujúcich, v pozadí sa ponevierali zahraniční a vidiecki obchodníci s rybami a striehli na svoj čas, aby sa aj oni mohli vrhnúť na chutnú dunajskú rybu, s ktorou široko-ďaleko úspešne obchodovali...“ (Komáromi Lapok 1904/14).

Rybárstvo tejto oblasti môžeme rozdeliť vlastne do dvoch skupín: prvú možno označiť ako inštitucionálne rybárstvo a v podstate do neho patrí vyššie spomenuté cechové rybárstvo, vykonávané vo veľkom ('hivatásos halászok'). Druhé, ľudové rybárstvo ('rabsic halászok') je v podstate individuálnym spôsobom rybolovu, ktorý je oveľa primitívnejší, robí sa často veľmi archaickými prostriedkami. Takým je ručné, chlopákom vykonávané rybárstvo, ktorého praktizovanie v niektorých bočných ramenách Dunaja, respektíve po záplave v menších prameňoch a v plytčinách možno zachytiť takmer do dnešných dní. Vo Vojke nad Dunajom a na jej okolí zvlášť na tento účel uplietol rybár z vrbového prútia chlopací kôš ('tapogató'), ale tomuto cieľu vyhovoval aj bezodný prútený kôš. Brodiac sa vo vode priklopili chlopák alebo kôš na rybu, potom ju len cez horný otvor rukou vybrali (Kaprálík 1992, 24). V Kolárove tiež poznali chlopák i na ten istý účel slúžiacu sieť, chlopák zvaný 'lepó'. „Ten mal trojmetrovú žrd, na štyroch rebrách bola dookola napnutá sieť. Naspodu bola otvorená, navrchu ústili rebrá do menšieho otvoru, umiestneného v strede” (Danterová 1992, 50). Pred odvodnením močiarov bol v tejto oblasti častým druhom ryby pĺž ('csík'). V Jurovej používali na chytenie pĺžov v okolitých močiaroch zvlášť na tento účel zhotovené, husto pletené vrše ('varsa'). Kapusta s pĺžom bola obľúbeným jedlom miestnych obyvateľov (Mészáros 1995, 32).

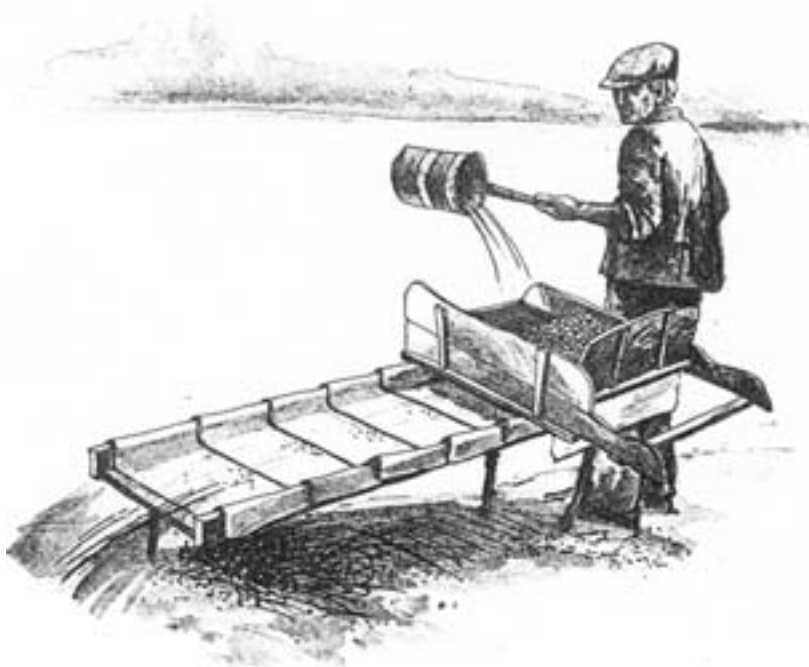
Ako o tom píše Zsigmond Bátky v jednom svojom krátkom článku (Bátky 1903), aj obec Kameničná v blízkosti Komárna sa vyznačuje bohatými rybárskymi tradíciami. Váh vinúci sa rozmarne v chotári dediny, respektíve mŕtve ramená zabezpečovali rybárstvu bohatý terén s jamami po odvoze zeminy. Pretože však rybolovné právo vo vodách Kameničnej mali komárňanskí rybári, miestni mohli loviť ryby len ukradomky ('loptos halászok'). Preto ich náčinie bolo pomerne jednoduché a archaické (chlopák, sak, čereň atď.). Mimochodom, v Kameničnej má rybárstvo dodnes veľký význam. Miestni muži s obľubou chytajú ryby v mŕtvych ramenách Váhu, respektíve v chotári dediny, husto popretkávanom kanálmi.

Ako som už v jednej z predchádzajúcich kapitol (IV: 2) podrobne prezentoval, v živote Komárna mal v 18.–19. storočí (dokonca až do prvej svetovej vojny) mimoriadny význam obchod s drevom, dopravovaným sem po Váhu slovenskými pltníkmi, respektíve drevársky priemysel, ktorý bol na ňom založený (viď: Liszka 1995c, 46–51).

Piesčiny Dunaja ponúkali aj svojrázny spôsob obživy, a to ryžovanie zlata (Baranyay 1911b). Ryžovanie zlata, sľubujúce skromné výsledky, vyžadujúce si vytrvalú, usilovnú prácu sa však aj v 18. storočí na Žitnom ostrove považovalo za remeslo, vykonávané chudobnejšími vrstvami obyvateľstva. Svedčia o tom aj opisy Andrása Vályiho a Eleka Fényesa, ako i mnohé prezývky, známe po celom Žitnom ostrove.

V súvislosti s tým v podobnom význame používajú aj porekadlo: „Tridsať ryžovačov, tridsať rybárov a tridsať poľovníkov, deväťdesiat žobrakov” – *”Harminc aranyász, harminc halász és harminc vadász, kilencven koldus”* (Baranyay 1911b, 19).

Mimochodom, podľa mnohých kvôli tomu nazvali ostrov Zlatou záhradou (*Aranykert*). Elek Fényes vo svojom geografickom slovníku uvádza, že Zlatná na Ostrove „mohla dostať svoj názov tak, že ako dávno, aj teraz v dunajských zátokách bahno ukladá mnoho zlata, čo ryžovači vymývajú a nosia do Rábu zameňiť“ (Fényes 1851, I: 49). Vo Váhu bol tiež už zaniknutý ostrov, ktorý nazývali Zlatým ostrovom (Baranyay 1911b, 30). Otázkami dejín ryžovania zlata na Žitnom ostrove a opisom jeho technológie sa zaoberalo viac bádateľov. V stálych expozíciách Vlastivedného domu v Šamoríne, Žitnoostrovského múzea v Dunajskej Strede, ako i Podunajského múzea v Komárne aj dnes možno nájsť náčinia, používané pri ryžovaní zlata v tejto oblasti. Spomedzi nich sú najdôležitejšie: ryžovací stôl, lopata na skúšanie zlata, škrabák na zlato, korýtko na oddelenie zlata od piesku (‘híballó’), nádoba na naberanie vody (‘merítő’, ‘meringüllő’) a kovová lyžica na vypálenie ortuti (Tóthová 1979).

Ryžovanie zlata na Dunaji (ilustračná kresba N. László 1988b, 43)

„Ryžovač skúšacou lopatou na viacerých miestach skúmal piesok Dunaja (skúšanie zlata), a kde sa prilepilo najviac zlatých zrníek na zuhoľnatenú časť lopaty, tam si postavil ryžovací stôl. Zo štrkového piesku, obsahujúceho zlato, naložil niekoľko lopát na najvyššie miesto stola a pomocou naberačky ho polieval vodou. Voda zmyla štrk a piesok, zlaté zrno sa zachytilo v žliabkoch stola, čo škrabákom zoškrabali do korýtko na oddelenie zlata. Viacnásobným ponorením do vody očistili korýtko od piesku a zlato, ktoré v ňom zostalo, zhromaždili v šálke. Doma ho

potom zmiešali s ortuťou, čím sa piesok, ktorý v ňom ešte zostal – pretože je ľahší než ortuť – vyplavil na povrch a odstránili ho polievaním vodou. Teraz už bolo treba len očistiť zlato od ortuti. Vložili ho do silného pláteného vrecúška a stláčali, na čo sa ortuť vytlačila cez plátno. Nakoniec vo vypalovacej lyžici nad ohňom vypálili zo zlatého prachu aj poslednú kvapku ortuti. Zlato zamenili v Rábe v tridsatinovom úrade. Ak zarobili 60-70 korún denne, považovali to za slabý zárobok. Obvykle sa viacerí ryžovači spojili a zárobok bol spoločný. Pre ryžovača to bolo hlavným zamestnaním.”

(Čičov: Baranyay 1911b, 44–45)

Ryžovanie zlata sa v mnohých prípadoch stalo vandrovným povoláním, čoho krásnym dôkazom je to, že ryžovači zo Žitného ostrova veľmi často išli za prácou popri Dunaji až do Rakúska, alebo sledujúc prítoky Dunaja do Karpát, respektíve často sa na člnoch dostali pozdĺž Dunaja až úplne na juh (Baranyay 1911b, 11–12. Vid: László N. 1988a; László N. 1988b).

Žitný ostrov bol po stáročia vodnatou, močaristou oblasťou s rozsiahlymi trstinovými miestami, v záplavových územiach s pasienkami a lúkami. Podrobný opis zberu a spracovania trstiny máme z Kolárova. Pretože tu neboli veľké, súvislé plochy trstinového porastu, tlačnú kosu nemohli používať, kosili ho na ľade alebo z člna pomocou špeciálneho kosáka – ‘nádvágó salló’ (Angyal 1986, 108–110). Pracovný postup je v základných črtách zhodný s kosením trstiny v Gbelciach, o ktorom bude reč v jednej z ďalších kapitol.

Chov domácich zvierat

Prírodno-geografické podmienky tejto oblasti boli vhodné aj na chov dobytku na záplavovom území. Nerátajúc práce Bélu Angyala o Kolárove (Angyal 1988; Angyal 1992), zo Žitného ostrova síce dobré opisy tohto hospodárskeho odvetvia nemáme, ale štúdie László Timaffyho zo Szigetközú (ktoré sa čiastočne viažu aj k žitnoostrovej strane) naznačujú pomery aj na Žitnom ostrove. Na ostrovoch Dunaja sa prostredníctvom historických prameňov dali zachytiť aj pamiatky polostudeného a studeného (*rideg*) odchovu zvierat. Na vnútorných pasienkoch v blízkosti obce držali drobné zvieratá, dojnú kravu, po práci sem vyhnali aj ťažné zvieratá. Podstatou studeného odchovu je, že stádo hovädzieho dobytku alebo koní sa po celý rok zdržiavalo vonku na pasienkoch, preplávajúc z ostrova na ostrov za čerstvou potravou. Zimné stajne pre studeno odchovávané zvieratá nestavali, len sa pritisli k sebe v ohrade a tak sa vzájomne hriali. Občas sa k nim prítúlil ešte aj pastier, keď mu bolo zima v chatrči. Studený odchov v priebehu 19. storočia postupne zanikol a nahradil ho polostudený, ktorého podstatou je, že zvieratá sa zdržiavali na pasienkoch len od jari do jesene (Timaffy 1980, 42–48). Podobne aj obyvatelia Klížskej Nemej pásli svoj početný hovädzí dobytok na dunajských ostrovoch (Morvay 1984, 284). Väčšiu časť vnútorného chotára Kolárova tvorili v 19. storočí ešte lúky a pasienky (‘baromlő’). Zvieratá (najmä hovädzí dobytok, ošípané a kone) od jari do jesene držali vonku na pasienkoch. V povodňových rokoch boli stáda takmer neustále v

pohybe: preplávajúc ešte aj cez rieku sťahovali sa stále za novými a novými pasienkami. Zvieratá prezimovali vo vonkajších stajniach ('aklok'). O tých už bola reč. Existujú však údaje aj o tom, že ani na zimu nepostavili pre svoje zvieratá nijaký útulok, ale ich (najmä kone) jednoducho vyhnali na záplavové pasienky. V tunajších lesoch našli zvieratá aké-také útočisko pred nepriazňou počasia (Angyal 1988, 36–37).

„Na úseku chovu dobytky možno po celej župe pozorovať radostné pokroky, pretože stále viac sa preberá zo svojej zanedbanosti. Najviac to platí pre chov oviec, predovšetkým na veľkých hospodárstvách, ako sú ovčiarstva v Hamuliakove, Bernolákove, Kráľovej pri Senci, Veľkom Bieli, Voderadoch, Rohovciach, Mierove, Kračanoch, Tomášikove a v Seredi. Tu sa namiesto u nás pôvodne chovaných oviec s hrubou srstou už všade chovajú ovce s jemnou alebo stredne jemnou srstou, čo sa stalo významným ekonomickým činiteľom. Prekvitá aj chov hovädzieho dobytky a ošípaných... Kozy chovajú prevažne len chudobnejšie vrstvy. Avšak značný je chov hydiny, najmä na Žitnom ostrove. Bratislavská župa zásobuje hydinou nielen mesto Bratislavu, ale aj Viedeň a polovicu Dolného Rakúska husou, kačicou, kapúnom, kurčaťom, morkou a vajíčkom.”

(Ortvay 1899, 187–188)

V chove dobytky bolo veľkou kvalitatívnou zmenou objavenie sa ovce merino na konci 18. storočia. Ešte predtým, od začiatku storočia však postupne priviezli vo veľkom počte nemecké a česko-moravské ovce. Ich chov sa uskutočňoval predovšetkým v hospodárstvách Zadunajska, Podunajskej nížiny a Hornej zeme (Paládi-Kovács 1993, 284). Zároveň s ovcami chovanými predovšetkým v panských ovčiarstvách prišli na toto územie aj nemeckí, respektíve českí a moravskí odborníci, *ovčiar*i. Pravdepodobne aj vďaka ich sprostredkovaniu a vplyvu sa na Žitnom ostrove (a vôbec na celej Podunajskej nížine) udomácnil a rozšíril kult svätého Vendelína, patróna chovateľov dobytky i zvierat (podrobnejšie vid': Liszka 1998d; Liszka 2000b, 81–126; Liszka 2000f). Zrejme s týmito impulzmi zo západu možno dať do súvislosti založenie *Žitnoostrovského cechu pastierov* v roku 1717 so sídlom v Šamoríne (Kovács 1981, 7-8). Cechové artikuly, uložené v Štátnom archíve v Budapešti, boli publikované v časopise *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* (1897, 253–259. Vid': Herman 1909, 246–253).

Poľnohospodárstvo

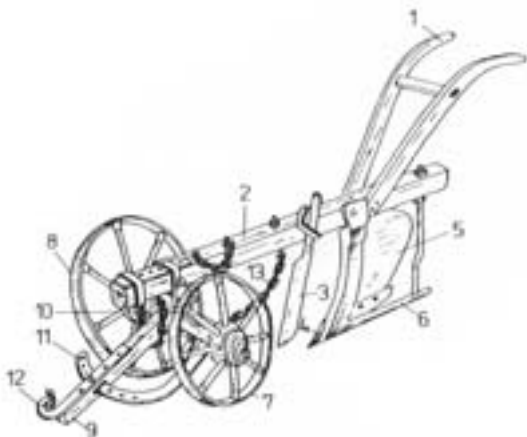
Približne na začiatku 20. storočia úpravou vodných tokov, „ochranou proti povodňam“ a odčerpaním spodných vôd vyššie opísaný vodný svet nenávratne zmizol (dnes už nanajvýš len v čase veľkého jarného odmäku a spodných vôd možno v rovinatom kraji vidieť niekdajšie klukaté korytá riek). Žitný ostrov a jeho okolie sa vďaka nekonečným lánom ocelovitej pšenice stal zásobárňou celého územia. O tradičných formách orného hospodárenia máme vďaka výskumom Eleonóry Sándorovej presný obraz, čo sa týka dedín v okolí Dunajskej Stredy. Gazdovia v nich (predovšetkým v Trhovej Hradskej, Vrakúni a viacerých Kračian) rozlišovali tri základné druhy pôdy: za najkvalitnejšiu považovali pôdu na vyvýšeninách

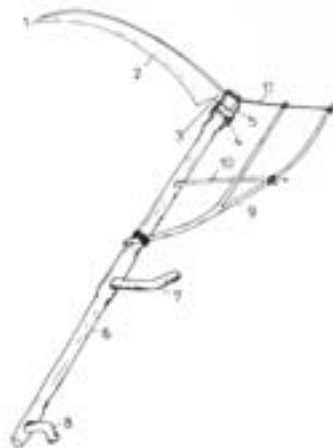
(‘dombfódek’), veď tu mala vyhovujúcu hrúbku úrodná vrstva pôdy a neohrozovali ju ani spodné vody, do druhého stupňa patrili kamenisté, suché časti pôdy (‘ígevínyes fódek’), kým najhoršiu kvalitu mala ílovitá, močaristá pôda (‘laposok’). Po prvej svetovej vojne už nenechávali úhor a uplatňovali štvorpoľný oševný postup: „Do čerstvo pohnojenej pôdy prišli okopaniny, za nimi pšenica, za pšenicom jarina (jačmeň), nakoniec nasledovala raž alebo ovos” (Sándor 1989, 22). S tradičným orným hospodárením Kolárovcánov nás oboznamuje štúdia Heleny Gudmonovej (Gudmonová 1992). Z nej sa dozvedáme, že „z pôdnych typov sa tu vyskytuje čiernozem – ‘feketefód’ , polopiesčítá zem – ‘öntísfód’ (kvalitná, všetko sa v nej dobre urodilo), hlinistá pôda – ‘agyagos fód’ (za priaznivého počasia sa aj v tejto všetko urodilo) a skutočný piesok, ktorý v Kolárove nazývali aj ‘ígevínyes fód’ , lebo sa v nej spália rastliny (‘kiíg benne a vetemíny’)”. V období medzi dvomi svetovými vojnami bol medzi kolárovcanskými gazdami zaužívaný trojpoľný oševný systém v nasledovnej kombinácii:

okopaniny → pšenica → jačmeň/raž

Od Edit Fél vieme, že v Číčovce na konci 19. storočia ešte každý nechával polovicu celej svojej oševnej plochy na úhor. Po strnisku potom chodil pastier s ovcami a rozorali ho len na jar. V štyridsiatych rokoch 20. storočia už uplatňovali trojpoľný systém.

Polodrevený pluh z Kolárova: 1. priehy, 2. hriadeľ, 3. čerieso, 4. hlava, 5. odvalnica, 6. plaz, 7. malé koleso, 8. väčšie koleso, 9. ojce, 10. vankúš, 11. previerka, 12. hák, 13. reťaz (Gudmonová 1992, 87)

Kosa z Kolárova: 1. hrot, 2. ostrie, 3. krk kosa, 4. železná obrúčka, 5. klin, 6. kosisko, 7. veľká rúčka, 8. malá rúčka, 9. násadec, 10. napínací prút, 11. špagát (Gudmonová 1992, 92)

V tomto regióne bol drevený pluh nahradený železným v prvých desaťročiach 20. storočia, pričom samozrejme ešte po desaťročia sa vedľa železných pluhov používali aj drevené a polodrevené. Zdá sa, že na Hornom Žitnom Ostrove (napr.

Štvrtok na Ostrove) sa tieto moderné náradia objavili o niekoľko rokov skôr než vo východnej časti regiónu.

Pri kosení obilia, predovšetkým pšenice, už pomerne skoro, na prelome 19.-20. storočia oproti žatiu kosákom prevládlo kosenie kosou. Na Žitnom ostrove sa v prvej polovici 20. storočia používala kosa s dvomi rúčkami.

Zo spôsobov získavania zrna dominovalo tlačenie, hoci – najmä v okrajových oblastiach – sa vyskytlo aj mlátenie. Z opisu Ferenc Silla vieme, že do Štvrtka na Ostrove napríklad chodili v druhej polovici 19. storočia slovenskí žatevní robotníci, ktorí tu zostávali až do zimy a v priestraných stodolách mlátili obilie. Spôsoby získavania zrna mlátením a tlačením postupne vystriedala mláčačka s geplom na konský pohon.

„Vyspelejšou pracovnou metódou bolo mlátenie mláčačkami, poháňanými geplom (...) Gepeľ ťahalo 4 alebo 6 koní, chodiacich dokola. Točivú silu pomocou ozubeného prevodu prevádzali na mláčačku. Tú tvorila asi 130 cm vysoká skriňa z dosiek s otáčavým bubnom. Obilie do neho podávali ručne, slama, úhrabky a obilie vypadávalo spolu spod bubna. Zrno ako najťažšie spadlo naspodok, ale vytriasli ho pomocou drevenej vidly aj zo slamy a úhrabkov. Takto oddelené obilie bolo potrebné preosiať. Jačmeň sa musel ešte očistiť v mažiari alebo železným drvičom. Na tento účel použili aj tzv. sekáč 'S', ktorý neskôr pri príprave krmiva používali aj na krájanie repy”.

(Štvrtok na Ostrove: Sill 1996, 227–228)

Prvé, parnou silou poháňané mláčačky sa po celom Žitnom ostrove objavili tiež v poslednom desaťročí 19. storočia. V prvých desaťročiach 20. storočia sa už takmer v každej väčšej obci vytvorili mláčačkové spoločnosti, ktoré gazdom vymlátili obilie za ‚podiel‘. Objavenie sa nových strojov sprostredkovane dokazuje aj veľká popularita balady o dievčati, ktoré spadlo do mláčačky (porovnaj s podobnou podkapitolou, predstavujúcou Matúšovu zem!).

„Smrteľné nešťastie pri jednej mláčačke v Nových Košariskách. V utorok poobeде pri mlatobných prácach jedného hospodára v Nových Košariskách sa stalo smrteľné nešťastie, Mária Daniš, 21-ročné dievča z Nových Košarísk, sa pri podávaní snopov tak nešťastne pošmykla, že sa dostala do bubna podávača. Bubon jej celkom odtrhol ľavú nohu. Keď uvideli nešťastie, zastavili stroj a nešťastnej robotníčke poskytli prvú pomoc, tá však ešte pred príchodom sanitky z Bratislavy vykrvácala. Polícia počas vyšetrovania zistila, že nešťastie spôsobila chýbajúca doska. Na základe toho strojníka zatkli a odviezli na bratislavskú prokuratúru.”

(*Somorja és Vidéke* 1934/31, 2)

Obilie po celom Žitnom ostrove uskladňovali prevažne v obilných jamách. Zhotovovali sa obvykle jamy hruškoveho tvaru. V Podunajských Biskupiciach kopali jamy Slováci zo Sásovej na dvore oproti vchodovým dverám a vystlali ich slamou. V Okoličnej na Ostrove zhotovovali dvojaké jamy: hruškoveho tvaru, ktorú vyhlbili na ulici pred domom (‘szájas verem’) a hrobové jamy, ktoré vykopali v plevníku (‘röjtökverem’). Oba typy vystlali slamou (Füzes 1984, 101).

Ovocinárstvo a zeleninárstvo

Čo sa týka pestovania ovocia a zeleniny, začnime náš prehľad opisom Horného Žitného ostrova od Tivadara Ortwayho z konca 19. storočia: „Žitný ostrov má málo ovocia, pretože obyvatelia nemajú radi ovocné stromy; hoci sa tam vynikajúco urodí všelijaké ovocie, čo dostatočne dokazujú niektoré panské záhrady. V Oldzi, ale aj inde sa figy svojou dobrotou a sladkosťou vyrovnajú najchutnejším a najdužinatejším figám južných krajov. Aj jablká, marhule, hrušky, čerešne a slivky sú vynikajúce. Žltými a červenými melónmi je Žitný ostrov dokonca známy” (Ortway 1989, 183). Ďalej píše aj o tom, že medzi inými aj na tomášikovských statkoch Esterházyovcov „pestujú prekrásne odrody ovocia”, ako aj o tom, že „v Trhovej Hradskej, Ohradách, Mýtnej, Dunajskom Klátove, Jahodnej, Malých a Veľkých Dvorníkoch pestujú šľachtené druhy jabĺk a hrušiek na vývoz” (Ortway 1899, 187).

Ovocné sady dedín, ležiacich pozdĺž Dunaja, boli obvykle v záplavovej oblasti rieky, respektíve na ostrovoch (Klížska Nemá). Podobná bola situácia aj v Kolárove, kde na rozsiahlych záplavových územiach, nevhodných na orné hospodárenie, boli veľké ovocné sady ešte v prvých desaťročiach 20. storočia. Odvodnením týchto plôch, ako i poklesom dopytu po nenáročných roľníckych krajových odrodách začalo ovocinárstvo v Kolárove upadať. Len na ilustráciu uvádzam, koľko druhov jabĺk, respektíve koľko názvov odrôd jabĺk vedeli informátori v Kolárove uviesť ešte pri etnografickom výskume na konci 80. rokov, čo dokazuje niekdajšiu popularitu tohto ovocia: ‘bársony óma’, ‘batul’, ‘borízú óma’, ‘bőr óma’, ‘citrom óma’, ‘csecs óma’, ‘funtos óma’, ‘gyócs óma’, ‘gyöngykor mos óma’, ‘himper óma’, ‘ízes óma’, ‘londonpeji óma’, ‘masánszki óma’, ‘muskotál óma’, ‘papsipka óma’, ‘pogácsa óma’, ‘ranét óma’, ‘rozmaring óma’, ‘törökbaking óma’, ‘üveg óma’, ‘vadróc óma’ (Gaálóvá 1992, 111–112).

Tradiícia zeleninárstva bola menej významná, než doteraz spomenuté pestovateľské odvetvia. Pestovanie skorej zeleniny pod fóliovníkmi, ako i rozmach pestovania melónov na trhový predaj je príznačné skôr len pre posledné 2–3 desaťročia.

Mlynárstvo

Tu treba spomenúť aj priemysel, súvisiaci s poľnohospodárstvom, pestovaním plodín a chovom dobytky. K ornému hospodáreniu sa úzko viaže mlynársky priemysel, ktorý bol na základe miestnych názvov a historickej literatúry oveľa významnejší, ako by sme to vedeli zachytiť etnografickými metódami. József Baranyay poukazuje na to, že chotárne názvy ako *Malomhely* (v chotári Vrakúňa), *Malomfölda* (v chotári Gabčíkova), *Malomárok* (v chotári Zemianskej Olče) svedčia o tom, že na týchto, dnes už prevažne suchých miestach, stáli kedysi vodné mlyny (Baranyay 1911, 39–40). Dá sa to vysvetliť jednak tým, že kedysi bol Žitný ostrov oveľa bohatší na vodu, na druhej strane i tým, že boli aj také typy vodných mlynov, ktoré pracovali len v určitom, na zrážky bohatom období roka. Dokonca existovali i také mlyny, ktoré boli v činnosti len počas prietrže mračien, lejakov, a tie nazývali ‘pokolidő malmok’ – t. j. mlyny pekelného počasia (Takáts 1907, 237). Po celom Žitnom ostrove boli rozšírené dva typy mlynov. Jeden je lodný mlyn, druhý kolový vodný mlyn.

Podstatou lodného mlyna je, že celé mlecie zariadenie je pripevnené na dvoch člnoch. „Na jednom bola mlynica a na druhom bolo pripevnené lešenie, ktoré držalo druhý koniec hriadeľa vodného kolesa. Lodný mlyn bol upevnený buď z oboch brehov, alebo z jedného a niekedy bol zakotvený o dno rieky (...) Lodné mlyny mali viaceré výhody. Neboli statické, dali sa ľahko presúvať, a takto vhodne využívať silu riečneho prúdu. V období, keď mlynu hrozilo nebezpečenstvo (ľady, vysoké vody), dal sa mlyn vytiahnuť na breh a rozobrať. Najviac lodných mlynov na Žitnom ostrove bolo v 2. polovici 19. storočia.”

(Magula 1980, 9–10)

Rekonštrukcia lodného mlyna na Malom Dunaji pri Kolárove (foto Ilona L. Juhász, 2000)

Na začiatku 19. storočia na Dunaji pri Bodítkoch pracovalo ešte štrnásť veľkých lodných mlynov (Baranyay 1911, 41), na konci storočia pri Sape nemenej ako 29 (Marczell 1983d, 2). Na jednej pohľadnici Kolárova, pochádzajúcej z prvých desaťročí 20. storočia, možno vidieť ešte päť lodných mlynov na Malom Dunaji. Do dneška sa v tomto regióne nezachoval ani jediný lodný mlyn. Bývalá Okresná pamiatková správa v Komárne prišla v roku 1980 s myšlienkou rekonštrukcie lodného mlyna z Radvane nad Dunajom, ktorú realizovali v roku 1983 Slovenské lodenice v Komárne. Projekt vypracovali na Fakulte architektúry Slovenskej technickej univerzity v Bratislave. Lodný mlyn je dnes v majetku Zdrúženia ochrancov Dolného Žitného ostrova, stojí na Malom Dunaji pri Kolárove a slúži ako pohostinské zariadenie a centrum voľného času (Ondrejka 2003, 67).

Keďže lodné mlyny prekážali a ohrozovali lodnú dopravu, počnúc 18. storočím rôzne zákony a nariadenia zakazovali ich činnosť na tých úsekoch riek, na ktorých bola aj lodná doprava. Preto lodné mlyny postupne premiestnili na breh

a prerobili ich na kolové vodné mlyny. Mlynársky dom sa dostal čiastočne na breh, čiastočne stál na hrubých koloch nad vodu (Magula 1980, 10). V súčasnosti možno na Žitnom ostrove vidieť kolové vodné mlyny v Dunajskom Klátove a Jahodnej, ktoré sú zariadené na múzejné účely.

Mlynársky priemysel priniesol do tohto regiónu aj mnoho novôt. Z výskumov Sándora Takátsa vieme, že napríklad v roku 1662 priviedli do Komárna nemeckých remeselníkov, aby upravili ručné mlyny. V roku 1682 zase z Nizozemska priniesli do Komárna ručné mlyny, ktoré v roku 1683 upravili podľa luxemburského vzoru. V roku 1688 priniesli do Komárna zo Štajerska 500 kusov železných ručných mlynov (Takáts 1907, 241).

Remeselná výroba

Komárňanská truhlica (Thain–Tichy 1991, 41)

Pretože zo slovenských hôr po stáročia splavovali po Váhu drevo slovenskí pltníci, v Komárne sa vytvoril pomerne rozvinutý obchod s drevom a drevársky priemysel. V tejto kategórii treba spomenúť predovšetkým komárňanských stolárov a lodných tesárov. Najznámejším produktom komárňanských stolárov bola *tulipánová truhlica*, *komárňanská truhlica* ('tulipántos láda', 'komáromi láda'), ktorú vyvážali aj do vzdialených krajov (v inventári jedného obchodu v Belehrade bola už v roku 1728 uvedená komárňanská truhlica). Truhlice sa vyrábali z dreva ihličnaných stromov v dvoch rozmeroch: väčšia slúžila na ukladanie šatstva (truhlica na výbavu), menšia na úschovu cenností, listín, listov. Spôsob výzdoby bol v podstate rovnaký: rydlom v tvare V vyryli vzor, ktorý potom vymaľovali. Maľovanie truhlíc nazývali aj „pestrenie“ ('tarkázás'). Pracovali glejovou farbou, ktorú vymiešali z práškovej farby, vody a čerstvo uvareného gleja z kostí. Na

začiatku 20. storočia mali komárňanskí stolári stále viac objednávok na malé *tulipánové truhlice*, kým záujem o veľké truhly na výbavy postupne klesal. V tejto dobe si už niektorí zákazníci nechávali robiť truhly aj z tvrdého dreva (dub alebo orech). Po prvej svetovej vojne lacné továrenské výrobky, ako i hospodárska kríza spôsobili zánik komárňanského stolárskeho remeselníctva. V rokoch 1926–27 združením v družstve sa snažili zabezpečiť si živobytie a v ich obchode v Jókaiho ulici sa ešte roky predávali *tulipánové truhly*. Pre nedostatok záujmu však boli nútení zastaviť svoju činnosť (Kecskés 1978, 158–164).

„Najvýznamnejším centrom výroby maľovaného nábytku, predovšetkým truhiel, bolo Komárno. Po rôznych skorších štýlových smeroch, ktoré sa objavili v 18. storočí (...) na začiatku 19. storočia prevládol klinovitý vruborez – zvlášť charakteristické sú dynamické, úzke listy a svojrázne tulipány – ktorý buď obopína ako rám maľovanú výzdobu, alebo úplne zaplňa jednu alebo dve polia truhly (...) V druhej polovici storočia čoraz viac ustupuje plastická výzdoba na úkor maľovaných venčov drobných kvetín. Po trase lodí naložených komárňanskými truhlicami, presnejšie v okruhoch navštevovaných jarmokov sú všade zreteľné komárňanské štýlové vplyvy. A kým stolári, vyrábajúci nábytok zo smrekového dreva inde, napríklad v Kapuváre v Sopronskej župe práve tak ako (...) v Szekszárde alebo Fadde v župe Tolna (...) zdobili povrch nábytku len maľovaním, pozdĺž Dunaja prednú stranu truhlíc dekorovali rezbou prevažne v duchu komárňanských vzorov a v kvetinovej výzdobe je tiež v širokom okruhu zreteľný vplyv Komárna.“

(Csilléry 1972, 61–62)

Vyrezávané mangle zo Žitného ostrova (Zo zbierok Žitnoostrovského múzea. Archív Výskumného centra európskej etnológie v Komárne)

Komárňanskí stolári sa okrem truhlíc samozrejme venovali aj iným produktom. Takými boli interiéry kostolov. Prácu komárňanských majstrov možno obdivovať na maľovanom kazetovom strope rímskokatolíckeho kostola v Szentsimone z roku 1650, na maľovanom drevenom strope kalvínskeho kostola z roku 1728 v obci Vilonya, ako i na zariadení kalvínskeho kostola z roku 1746 v Mezöcsáte (Kecskés 1978, 165–166).

S čulým obchodom s drevom a s plavebnými možnosťami súvisí aj rozkvet druhého chýrneho komárňanského remesla, a to profesie lodných tesárov. Historické údaje dokazujú, že zakladateľmi komárňanskej tradície stavby lodí boli talianski majstri z 15. storočia. Napriek tomu lodných tesárov nazývali nemeckým výrazom ‘superi’. V tureckých časoch sa stavba lodí v Komárne špecializovala na dobové vojnové lode, neskôr postupne začali zhotovovať nákladné lode, člny a lodky. Smrekové drevo a väčšiu časť

tvrdého dreva, ktoré boli potrebné na stavbu lodí a člnov, si komárňanskí lodní tesári vedeli zabezpečiť od miestnych obchodníkov. Drevo, ktoré bolo pri stavbe lodí najcennejšie, močiarny dub, získavali najčastejšie zo Žitného ostrova alebo z Vértešských lesov (Kecskés 1978, 167–185).

V 18.–19. storočí bolo v Komárne významné aj hrnčiarstvo. Vyrábali dvojaký hlinený riad, čiernu keramiku bez glazúry ('feketemívesek') a glazovanú keramiku ('mázas mívesek'). Títo majstri pracovali stmelení do dvoch rozdielnych cechov a svoje privilégium získali v roku 1718 (Kresz 1960, 300). Komárňanské hrnčiarstvo na začiatku 20. storočia prakticky zaniklo. Dopyt po keramike v tomto regióne (ešte nejakú dobu) uspokojovali hrnčiari z Taty.

Pred koncom 19. storočia bol popri Komárne najvýznamnejším mestom Žitného ostrova Šamorín so svojím kvitnúcim cechovníctvom. Podľa správ Antala Khína tu bol zastúpený cech čižmárov, tesárov, stolárov, zlatníkov, perníkárov, mäsiarov, remenárov, kolárov, zámočníkov, klobučníkov, murárov, kováčov, gombikárov, krajčírov, tkáčov, garbiarov, kožušníkov, hrnčiarov, pekárov, mlynárov, rybárov a pastierov oviec (Khín 1932, 19).

Pernikári, ktorých na Žitnom ostrove nazývali 'borsoskások', pôsobili v Dunajskej Strede, Veľkom Mederi a v Šamoríne a ich činnosť možno doložiť v podstate od 18. storočia. Najskôr sa objavili v Šamoríne, keď si tam rodina Welsovcov založila obchod. Vo Veľkom Mederi položil základy tohto remesla Zsigmond Vörös, ktorý sa sem prisťahoval z mesta Hódmezovásárhely po roku 1848. Jeho vnuk, Kálmán Vörös tu bol posledným perníkárom. Medovníky majstrov v jednotlivých mestách sa líšili od seba osobitou chuťou, špeciálnymi receptami (Sidó 1968).

Nakoniec sa treba zmieniť aj o domácej výrobe. Zo Žitného ostrova sa zachovalo len málo pamiatok rezbárstva na umeleckej úrovni, zato pleteniu košíkov v prvej polovici 20. storočia, v nemalej miere pod vplyvom v tej dobe organizovaných kurzov košíkárstva, sa v podstate rozumel každý roľník. Z vrbového prútia, ktoré v tejto oblasti hojne rástlo, zhotovovali rôzne košíky s plochým dnom, klonky, košíky s uchom, cedidlá na mušt atď., predovšetkým pre vlastnú potrebu, prípadne pre potreby svojej užšej či širšej rodiny. Pre trh vyrábali spravidla len v menšej miere a pletenie košíkov považovali iba za doplnkovú činnosť v zimnom období vedľa svojho hlavného zamestnania: poľnohospodárstvo, riečna plavba atď. (Danterová 1992, 33–36; Kapráliková 1993). Skôr len výnimkou boli košíkári z Baloňa, Gabčíkova, Zlatnej na Ostrove, Číčova, Čiližskej Radvane, Okoča, Kolárova, Klížskej Nemej, Sokoliec, Veľkých Kosíh a Veľkých Dvorníkov, ktorí, aj keď v menšej miere, ale v roku 1930 pracovali aj pre trh (Zaťko 1931, 132–134). Podľa mojich vedomostí, v časovej hĺbke postihnuteľnej etnografickými metódami na Žitnom ostrove nepoznali archaickejšie formy košíkov s obrubou.

Obyvatelia Kolárova sa vo veľkom zaoberali aj výrobou rohoží. Toto remeslo sa sem rozšírilo preukázateľne prostredníctvom manželských zväzkov s obyvateľmi usadlosti Pusztasomorja (Podunajsko, Maďarsko). Spracovanie konopí bolo bežné v každej dedine, a až po získanie priadze sa všetky úkony robili vlastnoručne, doma. Tkanie však robili už obvykle tkáči. Už v 17. storočí pôsobili

tkáčske cechy vo Štvrtku na Ostrove, Dunajskej Strede, Malinove, Veľkom Mederi, Podunajských Biskupiciach a Šamoríne. Tkáčstvo bolo vo viacerých obciach Žitného ostrova živým remeslom ešte aj v prvých desaťročiach 20. storočia, a to v Bohelove, Made, Jahodnej a Sape. Výšivkárstvo je doložené v Čičove, jeho pôvod možno odvodiť od čičovského dvora grófov Zichyovcov. Podľa jedného štatistického údaju sa v Zlatnej na Ostrove zaoberali výšivkárstvom na trhový predaj štyri osoby (Zaťko 1931, 117). Ostrihomský arcibiskup György Szelepcsényi založil v roku 1666 holandskú továreň na súkno v Hubiciach a podobná manufaktúra pracovala aj vo Veľkom Mederi.

Po celom Žitnom ostrove bolo rozšírené pletenie rybárskych sietí, v Kolárove sa z neho vytvorila rozvinutá domácka výroba. Na konci 19. a začiatku 20. storočia tu pôsobila manufaktúra K. Haar a synovia. Jej produkty používali na celom Podunajsku, dokonca i pri Balatone a v okolí rieky Uh (viď: D. Varga 1984, 60). Na začiatku 20. storočia však kolárovské siete postupne vytlačili z trhu továrenskú výrobu.

Doprava, transport

Lodka zo Šamorína (kresba József Liszka)

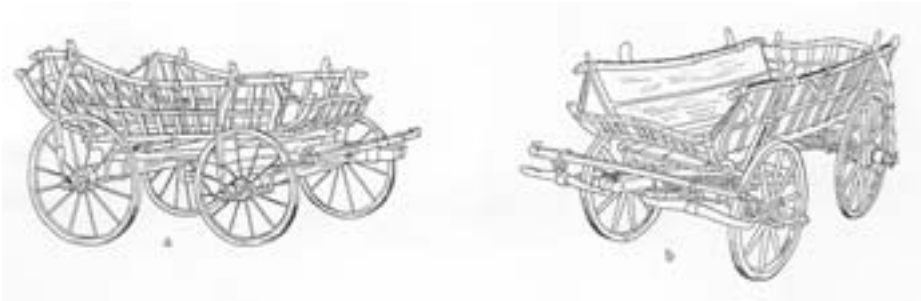
Rybársky čln z Komárna (Kecskés 1978, 176)

Na Žitnom ostrove hrala dôležitú rolu lodná doprava, veď na ostrovy Dunaja, ako i na jeho druhý breh sa bolo možné dostať len na člny alebo kompu. Pri rybolove tiež mali rozhodujúcu úlohu rôzne druhy člnov. Dávnejšie sa používali veľké lodky, vydlabané z jedného kmeňa stromu ('lélekvesztő'). Pozostatky podobného, zo smrekového dreva zhotoveného, viac ako štyri metre dlhého člna boli objavené v roku 1982 v štrkovisku blízko Šamorína. Veľké množstvo hrubo opracovaných kameňov (pravdepodobne záťaž na siete), ktoré sa našli v člne a okolo neho naznačujú, že tento vodný dopravný prostriedok používali predovšetkým pri rybolove (Vargáné 1987).

Pri suchozemskej doprave a preprave nákladov mali v tomto regióne dôležitú úlohu šamorínske a dunajskostredské vozy. Podľa kolárovského majstra kolára Jánosa Holló (nar. 1902) charakteristikou prvých bolo, že mali smerom dozadu sa zvyšujúce, dohora ohnuté krivé bočnice, ktoré podopierali štyri lieče. Šamo-

rínsky voz ('somorjai kocsi') dostal svoj názov od šamorínskych kolárov, ale takéto dopravné prostriedky vyrábali aj v Komárne, Štúrove a Nových Zámkoch. Mimochodom, tento typ voza možno odvodiť, zdá sa, od typicky maďarských vozov s krivými bočnicami, ktoré boli vytvorené v 15. storočí (vid: Cservenyák 1998, 37–44; Keszi-Kovács 1981).

Šamorínsky (a) a dunajskostredský (b) voz (Keszi-Kovács 1981, 113)

„Bezpodmienečne sa treba zmieniť (...) o dvoch základných geometrických typoch bočníc vozov. Jedna je všeobecne známa obdĺžniková forma, ktorá má dolný i horný drúk rovný a rovnobežne uložený. Druhá je sedlového tvaru. Táto má spodný drúk rovný, ale horný drúk sa uprostred oblúkovito ohýba. Predná časť vozu je v menšej miere, zadná však podstatne vyššia než stred. Táto forma bočnice je známa ako príslušenstvo kočov na dopravu osôb. Jej rozšírenie je nesmierne poučné. Od línie Ipeľ–Dunaj je úplne neznáma. Rozšírená je však v prevažnej časti Zadunajska (rozšírenie v župách Tolna – Baranya – Somogy je doložené sporadicky) a v Podunajskej nížine na oboch stranách Dunaja, teda aj u Maďarov na južnom Slovensku. Zvlášť v západnom Zadunajske sa zdá byť veľmi obľúbená. Túto bočnicu možno vidieť už na vyobrazeniach zo 16. storočia s pletenou košinou, spojenou s liečovou podperou. Je dôležité poznamenať, že sú to vyobrazenia ‚maďarských vozov‘ od západných majstrov. Klenuté bočnice sa zdajú byť charakteristickým rysom dopravného prostriedku, známeho v Európe ako ‚maďarský voz‘. V hornom Zadunajske a Podunajske bol pravdepodobne novotou z konca stredoveku, ktorá sa zvláštnym spôsobom nešírila ďalej do východných častí maďarskej jazykovej oblasti. V jeho rozširovaní v Zadunajske zohrali nepochybne úlohu popri výrobcach vozov v Kocsi, Komárne a Győri aj iné strediská. Bratislavské vozy mali už v 15. storočí rozsiahle odbytisko, tešili sa ‚celoštátnej žiadanosti‘.“

(Paládi-Kovács 1973c, 40)

Do začiatku 20. storočia voz so zakrivenou bočnicou vystriedali viaceré miestne či regionálne podtypy. Takým bol aj *dunajskostredský voz* [‘szerdahelyi kocsi’], ktorého miestom výroby v sledovanom regióne bola Dunajská Streda. Aj kolári v Kolárove vyrábali dunajskostredské vozy, ktoré boli ľahšie než šamorínske. Známy je i vo variante povožu na prepravu ťažkých nákladov, ktorý bol oveľa masívnejší, o niečo dlhší ako voz a namiesto koní ho ťahali voly.

Dvojačka z Vojky (Zo zbierok Vlastivedného domu v Šamoríne. Foto József Liszka, 1988)

Charakteristickým prostriedkom transportu žien bola v regióne batohová plachta. Poznali variant zhotovený z hrubšieho plátna (používali ho do chotára, na transport plodín a nazývali 'panyó'), ako i z jemnejšieho bavlneného plátna, často zdobený prúžkovaním. Tú používali skôr len pri ceste na trh alebo na jarmok, ale nosili v nej aj obed pre pracujúcich na poli. Nazývali ju jednoducho plachta. Náklad priviazaný na chrbte v batohovej plachte volajú 'butyor'. Jedlo nosili na začiatku 20. storočia v Kolárove v hlinenej nádobe, ktorú prepravovali buď zviazanú do šatky na hlavu, alebo v špeciálne na tento účel zhotovenej sieťke s veľkými okami ('kantár'). Vďaka hrnčiarskym centráram v Komárne a jeho okolí (Komárne, Tate, Šamoríne) na prenášanie jedla často používali aj dvojačky. Tie v období medzi dvomi vojnami začali vytláčať továrensky zhotovené smaltované obedáre ('kandli'). Súdkovité nádoby na nosenie vody volali najmä na Hornom Žitnom ostrove 'vatalé'. Marián Prikkel uvádza ich výskyt v okolí mesta Šoproň, publikuje to v *Tudományos Gyűjtemény* z roku 1840: „Plochý súdoček, v ktorom si robotníci berú so sebou vodu von na prácu. Viem, že aj v Komárňanskej župe ho poznajú pod názvom vatalé alebo fatelé s podobným významom ako v Šoproňskej župe” – píše.

Nosidlo, šragle na hnoj sa pravdepodobne po celom Žitnom ostrove nazýva 'dereglye', 'deregle' (aspoň to potvrdzujú údaje z Báču, Kolárova a Veľkého Medera). V Kolárove ho používali aj pri zabíjačke. Podľa rozprávania Mihálya Kovácsa (nar. 1905), ešte aj pred druhou svetovou vojnou pražili zabité ošípané na ulici. Tam ju dvaja muži vyniesli na 'dereglyi'.

Folklór

Ludová slovesnosť

Charakteristické diela lyrickej ľudovej slovesnosti v tomto regióne sú žatevné piesne. Niekoľko balád nového štýlu možno pomerne ľahko nájsť ešte i dnes. Zsuzsanna Lanczerdorferovej v susednom Medziostroví (*Szigetköz*) zistila pôvod balady nového štýlu, *balady o Máry Deli*, opierajúc sa o archívne pramene a terénny výskum. Ide o vraždu z lásky, ktorá sa stala v roku 1874 a ktorá sa zachovala v ústnej tradícii ako balada i ako spomienkové rozprávanie ('gaz történet'). Zsuzsanne Lanczerdorfer sa podarilo zmapovať varianty tejto balady

zo Szigetközú, Rábaközú a Sokoróalju. Ešte pred druhou svetovou vojnou žiaci novozámockého pedagóga Józsefa Bakosa zaznamenali túto baladu v Medzičiližsku (*Csilizköz*) a ďalšími výskumami by sa zrejme ešte i dnes dali nájsť iné žitnoostrovské varianty.

O pôvode a rozšírení spevných vyvolávaní nočných strážnikov už bola reč v jednej z predošlých kapitol (IV:5). Tu by som len rád pripomenul, že v súvislostiach celého maďarského jazykového územia azda najlepšie poznáme práve vyvolávania nočných hlásnikov zo Žitného ostrova, a to vďaka výskumom a publikáciám Györgya Szomjas-Schifferta (Szomjas-Schiffert 1972; Szomjas-Schiffert 1999). Keďže na tomto území zostala pomerne dlho živá tradícia inštitúcie dedinského nočného strážnika, autorovi sa ešte podarilo rozprávať s hlásnikmi, 'baktermi' z Hornej Potône, Rohoviec, Ižopu, Bodze, Sapu atď., ktorí zastávali túto funkciu aj v rokoch po druhej svetovej vojne. Vyššie som už zdôraznil, preto by som chcel len pripomenúť, že Žitný ostrov pravdepodobne ani v tomto nebol reliktným územím, a len výskumnej náhode možno vďačiť, že Szomjas-Schiffert práve tu uskutočnil dôkladnú terénnu prácu.

Čo sa týka prozaickej ľudovej slovesnosti, poznáme najviac historické povesti, predovšetkým príbehy, viažúce sa k postave kráľa Mateja. Na základe toho možno konštatovať, že staršie názory, podľa ktorých pôvodnou oblasťou vzniku príbehov o kráľovi Matejovi je Gemer, sú už neudržateľné. Na Žitnom ostrove boli príbehy, ktorými bola opradená postava tohto renesančného panovníka, tak isto obľúbené s tým rozdielom, že žitnoostrovské povesti alebo zlomky povestí sa takmer bez výnimky viažu na konkrétne miesta a inde ich vlastne ani nepoznájú (Mad, Veľký Meder, Kráľovičove Kračany, Vojka nad Dunajom, Jastrabie Kračany atď.).

K budúcim výskumným úlohám patrí ešte zistenie, či je korvínovská tradícia priamočiarou tradíciou, alebo ju možno vysvetľovať len vplyvom školského vyučovania (viď prípad vyššie podrobne opísaného madského nožníka!). Tu treba pripomenúť živú korvínsku tradíciu vo Veľkom Mederi. Podľa historických údajov prvú privilégia dostala osada práve od Mateja Korvína v roku 1466. Na pamiatku tejto udalosti postavili pomník, znázorňujúci erbového vtáka Korvíncov-vranu na Corvinovom námestí mesta s trojjazyčným (maďarským, slovenským a latin-

Obal kúpeľných oblátok z Veľkého Medera s portrétom Mateja Korvína

ským) nápisom. Podľa ústnej tradície aj sám kráľ Matej navštívil mestečko. Na kraji mesta stojí starý dub, ku ktorému vraj panovník priviazal svojho koňa. Na kmeni stromu domáci aj dnes ukazujú jazvu, ktorá pochádza od železného konského postroja kráľa Mateja. Vo Veľkom Mederi je dnes známe termálne kúpalisko a v meste predávajú kúpeľné oblátky, na ktorých je znázornený portrét Mateja Korvína, ba aj povestný veľkomederský dub.

Žitný ostrov je pritom pomerne bohatý na povesti. Pekné príbehy sú známe o vzniku samotného ostrova (o tom už bola reč na začiatku tejto kapitoly), ďalej poznáme uchvacujúce príbehy s látkami počnúc sv. Štefanom (Vojka nad Dunajom), cez turecké obdobie až po tradície revolučného roku 1848 (viď: Timaffy 1992). O červených a bielych mníchoch, niekdajších tuneloch a sústavách tunelov ľud Žitného ostrova veľa rozpráva ešte aj dnes.

O malinovskom „hrade, ktorý bol kláštorom a kostolom červených mníchov, žije medzi ľuďmi ešte aj dnes povest, ktorá podľa mojich vedomostí ešte nevidela tlačiarenskú farbu, takže ju azda môžem zvečniť v rámci tejto knihy. Hrad sa – tak hovorí povest – jedného dňa spolu s kostolom i dvomi zvonmi vo veži, nevedno prečo – prepadol. Od toho času každú nedeľu pri splne mesiaca počula celá dedina zvonenie zvonov spod zeme. Toto zvonenie si ľud vysvetľoval ako volanie o pomoc, rozhodol sa teda, že zvony vykope. Namáhavou prácou jeden aj našli, priviazali naň lano a ôsmimi volmi ho začali ťahať z hĺbky von. Vtedy – keď zvon už skoro vytiahli na povrch zeme, jeden čeladník, nespokojný s volmi, začal na nich príšerne nadávať. V tej chvíli sa roztrhlo lano a zvon spadol naspäť do hĺbky. Lano i zvon spadli naspäť do hĺbky. V momente, keď sa lano pretrhlo, práve prebehol pod ním čierny pes, a ten tiež zmizol spolu so zvonom. Hľadali zvon aj neskôr, ale už ho nikdy viac nenašli. A nebolo viac počuť ani vyzváňanie zvonov po nedeliach pri splne mesiaca.”

(Deme 1933, 12-13)

Prezývky dedín v tejto oblasti smerovali predovšetkým na obyvateľov Vojky pri Dunaji. Aj tu sú známe po celej Európe rozšírené príbehy o volovi, vytiahnutom na kostolnú vežu, o rebríku nesenom naprieč a podobné. Bohatý je aj materiál démonologických povestí o bosorkách, o more, černokňažníkovi, rôznych vodných bytostiach (‘viziember’).

Ludová viera

Niektoré (archaické?) prvky ľudovej viery, čiastočne nezávislé od dogmatických náboženstiev sa zachovali takmer do dnešných dní. Ešte aj dnes možno zbierať na Žitnom ostrove príbehy o bosorkách. Aj predstava černokňažníka a mory je pomerne živá. V účinnosť uhľovej vody (‘szótalan víz’), používanej proti urieknutiu, pri mojom výskume na začiatku osemdesiatych rokov verila aj vtedy vyše tridsaťročná žena, ktorá to sama praktizovala (viď: Liszka 1986b, 57).

Vďaka výskumom Izabelly Danterovej máme takmer úplný prehľad o ľudovom liečiteľstve na Žitnom ostrove (Danterová-Tóthová 1980; Danter 1994b). Veľkým poučením z jej výskumu je, že tento región v ľudovom liečiteľstve nevykazuje

také markantne odlišné znaky, ktoré by odôvodňovali chápať ho ako samostatný kultúrny celok. Popísané javy a praktiky sú rozšírené po celej Európe.

„Bola v susedstve jedna Rumunka. Pásla som husi a práve som mala jačmeň na oku. Povedala mi tá žena: Chyť do ruky tieto tri zrnká jačmeňa! Potom chytila do ruky veľký nôž, a tým akoby mi kosila pred očami a hovorila: Tu je jačmeň, ja ho zožnem, vymlátim, pomeliem, dám sviniam. Potom som tri zrnká jačmeňa musela hodiť do studne tak, že som sa nesmela pozrieť za nimi. Na druhý deň mi zmizol jačmeň z oka.”

(Čiližská Radvaň: Danter 1994b, 65)

Ludové náboženstvo

Socha sv. Jána Nepomuckého vo Vrakúni (foto József Liszka, 2000)

Z konfesijného hľadiska je obyvateľstvo tejto oblasti prevažne rímskokatolíckeho vyznania s veľmi silnou kalvínskou menšinou. Evanjelici sú zastúpení vo väčšom počte najmä na Hornom Žitnom ostrove (predovšetkým, ale nie výlučne v prostredí Nemcov) a v menšej miere na Dolnom Žitnom ostrove (Nové Košariská, Šamorín, Komárno). Počet Židov pred druhou svetovou vojnou bol pomerne významný (napr. Dolný Štál, Dunajská Streda, Mliečno). Po druhej svetovej vojne sa konfesijné členenie do veľkej miery zmenilo. Jednak sa počet Židov v dôsledku známej historickej tragédie znížil na minimum, na druhej strane v dôsledku vysídlenia Nemcov z okolia Bratislavy sa tu znížil aj počet evanjelikov. V súvislosti s československo-maďarskou dohodou o výmene obyvateľ-

stva podstatná časť Slovákov, presídlených z Maďarska, bola evanjelická, takže v regióne vznikli evanjelické cirkevné obce aj tam, kde bolo predtým toto náboženské vyznanie v podstate neznáme (napr. Zlatná na Ostrove, Čalovec).

Obraz rímskokatolíckych osídlení určujú rôzne drobné sakrálne pamiatky v prírode. Ich najreprezentatívnejšími objektmi na Žitnom ostrove sú prícestné

sochy svätcov (najmä svätý Vendelín a svätý Ján Nepomucký, ďalej Panna Mária), ako aj prícestné kríže, ďalej (často ich možno odvodiť pravdepodobne zo stredovekých koreňov) obrazové stĺpy a poľné oltáre.

Kaplnka postavená v r. 1933 v Šamoríne (foto József Liszka, 2000)

Drevená socha spútaného Ježiša z 18. storočia z kaplnky v Šamoríne (foto József Liszka, 2000)

Atraktívnejšie a na základe dnešného stavu bádania postihnuteľnejšie prejavy ľudovej viery sa viažu ku katolíckemu náboženstvu. Pútné miesta tohto regiónu sú Báč-Svätý Anton a Jánošíková. Zo strany katolíckeho obyvateľstva bolo významné aj navštevovanie dôležitejších pútnych miest okolitých krajov (Bratislava-Hlboká cesta, Šaštín, Trnava, Mariazell, Ráb atď.).

Chýrne boli komárňanské procesie na deň Božieho tela, na ktorých sa s veľkou pompou zúčastňovali aj remeselníci mesta (Bihary 1996, 86–93).

„V pôvodnej forme s niekdajším leskom oslavujú v Komárne rímskokatolíci Boží deň. Je to najväčší sviatok v Komárne. Vozy v meste už v predchádzajúci deň navozia k domom topoľové vetvy, ktorými obyvatelia bez rozdielu náboženstva ozdobia steny svojich domov. Cestu, po ktorej ide procesia (‘prosecció’), vysypú čerstvo pokosenou, voňavou trávou a kvetmi. Cechy si vynesú z kostolov svoje obrovské zástavy s deviatimi-jedenástimi žrdami a zoradia sa v určenom poradí. Žrde zástav sú ovešané krásnymi hodvábnymi vlajkami a kyticami. Keď sa zástup pohne, majstri si položia žrde zástav na plecía, a tak idú za zvukov hudby pekne po poriadku. Najhrubšiu kormidlovú žrd zástavy nesie hlavný majster ‚aty-master‘, ale nie na pleci ako ostatní, lež v rukách. Úplne vpredu idú tesári s

cigánskou muzikou; pred ich červenou zástavou idú dvaja urastení tesárski tovariši v kožených zásterách, na pleciah nesúc tesársku sekeru, obalenú hodvábnou stuhou, ktorá má na obušku pripevnený pomaranč. Pred ostatnými zástavami nesú ctihodní majstri kytičkami ozdobené obrovské voskové sviece. Zástava mlynárov je sivomodrá, záhradníkov zelená, murárov biela, čižmárov červená. Kedysi to boli aj farby cechov. Vo sviatok popoludní dvaja tesárski tovariši, nesúc na pleciah ozdobené sekery, za sprievodu hudby rad-radom pochodia v meste domy majstrov. S nimi držia aj práve vyučení tovariši.”

(Takáts 1899, 238–240)

Doteraz som hovoril o sviatočných príležitostiach. Na záver sa treba ešte zmieniť o oveľa mnohotvárnejšej a zložitejšej sústave javov individuálnej pobožnosti, hoci to je práve oblasť, ktorú najmenej poznáme. I keď v narušenej, zlomkovitej podobe, ale v druhej polovici 20. storočia boli zaznamenané aj archaické ľudové modlitby.

Zvyky a obyčaje

Zo Žitného ostrova, žiaľ, nemáme ani kvalitný ani väčší počet opisov zvykov, viažúcich sa k ľudskému životu. Podľa našich údajov tieto zvyky nevykazujú zvláštnejšie miestne osobitosti (Liszka 1986b). V prostredí gazdovských mládencov sa zachoval zvyk obradného uvedenia medzi mládencov, charakteristický pre západom ovplyvnené pomeštené spoločenstvá a pripomínajúci pamiatky cechového života. Priebeh tohto zvyku v Šamoríne opísal Antal Khín v tridsiatych rokoch (Khín1932). Vysvitá z neho, že kedysi bohatý šamorínsky cechový život sa v troskách zachoval až do prvých desaťročí 20. storočia. Mládenecký spolok gazdovských mládencov (‘polgári-ifjuság’, ‘legény-kompánia’) vo svojich vonkajších prejavoch (mládenecký sudca, poručíci, vínný sudca, zákonník, spolková truhlica, vonkajšie znaky odevu) zachovával cechové tradície. Obrad sa začal vo fašiangový pondelok o 9. hodine predpoludním a chlapci, ktorých na ňom pasovali za mládencov, sa mohli od tej doby zúčastňovať na zábavách a chodiť do dievčenských domov.

Čo sa týka zvykov, viažúcich sa ku kalendárnym sviatkom a významným dňom, v tom je Žitný ostrov pomerne bohatý. Možno pod vplyvom vianočných hier (hra o Herodesovi, hra o Raji atď.) Nemcov na Hornom Žitnom ostrove (viď: Kósa 1990) po celom Žitnom ostrove mali dôležitú úlohu rôzne dramatické prejavy (Mikulášska hra, chodenie na Luciu, s betlehemom, chodenie Troch kráľov atď.). Spomedzi významných dní zimného zvykoslovia sa vyníma deň svätého Mikuláša, ktorý vo viacerých obciach Žitného ostrova charakterizuje aj hra o Mikulášovi, zachovaná do polovice 20. storočia. Obdarovanie detí rodičmi je však o niečo novšieho pôvodu a pretrváva dodnes.

„Mikulášsku hru hrajú traja asi pätnásťroční chlapci. Jeden je preoblečený za Mikuláša, na hlave má zo sáčku zhotovený kuželovitý biskupský klobúk, na ňom z farebných papierov nalepený kríž, prevrátený kabát a bradu z konopí. Líca má zamazané sadzou a na chrbte debničku s jablkami, orechami, cukrom. Ďalšie dve

osoby (anjel a čert) sú oblečené v ženských šatách, čiapku majú podobnú ako Mikuláš. Anjel má v ruke zvonček, čert metlu. Ovocie, sladkosti si zakúpia a večer na svätého Mikuláša okolo šiestej hodiny sa vyberú k takým domom, o ktorých vedia, že im dajú hodnotu rozdanych sladkostí, dokonca dostanú ešte o niečo viac. Pred domom anjel už zvoní pri uličnej bránke, potom znovu vo dverách domu. Pri vchode sa pozdraví čert a Mikuláš povie svoj veršík:

„Jóestét kívánok, Mikulás vagyok,
Dobry večer prajem, ja som Mikuláš,
hátamon a putton, homlokom ragyog.
na chrbte mám putňu, čelo mi žiari.
Van is abba sok dió, mogyoró,
Však aj je v nej veľa orechov a orieškov,
gyertek ide, gyertek, de csak aki jó!
poďte sem, poďte, ale len kto je dobrý!
(voľný preklad)

Na to sa čert opýta, kto je dobrý? Keď rodič na niektoré dieťa povie, že ten je zlý, tomu čert vytiahne zo svojej metly prútie („virgács“), dobrým dá jablká, cukríky. Potom sa anjel spýta, kto sa vie modliť, lebo kto nevie, toho vezmú do večného ohňa. Deti si sklaknú a povedia Zdravas. Domáci na základe rozdanych darčiekov dajú Mikulášovi a jeho sprievodu peniaze. Tí, zaželajúc dobrý večer, idú ďalej.”

(Kolárovo: Edit Fél, výsk.z 1943, EA-1509)

Nemožno nespomenúť deň Lucie, ktorý je v prípade Žitného ostrova pozoruhodný z dvoch hľadísk. Vďaka opisu Zoltána Ujváryho poznáme chodenie v Luciiných maskách, žien-Lucií. Ujváry opisuje masky na základe svojich výskumov z roku 1963 v Jahodnej, Čakanoch a Šamoríne. Obvykle sa traja-štyria mládenci (zriedkavejšie dievčatá) obliekli za Lucie a ponavštevovali domy v dedine. Na sebe mali biele šaty, tvár zakrytú bielou tylovou šatkou, v ruke mali metlu, štetku, varechu, jeden držal kríž, druhý pokladničku („pörsúly“), do nej dávali domáci drobné peniaze. Pretože sa snažili, aby ich domáci nespoznali, nerozprávali, iba sa nemo ukláňali, občas sa spolu dali do tanca, zametali v navštívených domoch a domácich potľapkali vareškou. Deti museli pobožkať kríž, ktorý mala jedna z Lucií, za čo dostali niekoľko cukríkov. Tento zvyk sa praktizoval ešte na začiatku šesťdesiatych rokov. Zoltán Ujváry dával Luciové masky zo Žitného ostrova do súvislosti so slovenskými Luciami, moravskými a českými *Perchtami*, ktorých väzby k susedným západným, predovšetkým bavorským územiám sú jednoznačné (Ujváry 1964, 451. S ďalšími údajmi: Ujváry 1975, 14–22). Na Luciin deň začali po celej Európe zhotovovať luciové stolčeky. Ich podstatou je, že sa museli zhotovovať odo dňa Lucie až do Štedrého večera z deviatich, prípadne z trinástich druhov dreva a nesmel v nich byť železný kliniec. Kto sa pri polnočnej omši postavil na tento stolček, spoznal dedinské bosorky. Potom však musel utekať, lebo ak ho bosorky chytiť, roztrhajú ho. A luciový stolček sa musel hodiť do horiacej pece. Nuž, kvôli tejto záverečnej fáze sa zachovalo mimoriadne málo luciových stolčekov, preto sú o to cennejšie tie tri kusy, ktoré sa medzi dvomi vojnami dostali do Žitnoostrovského múzea v Šamoríne z

Veľkej Paky, Veľkého Blahova a Šamorína. Na Žitnom ostrove sa totiž luciový stolček nemusel bezpodmienečne spáliť. Stačilo ho ukryť na povale alebo v komore, ale na dvere sa musela nakresliť ‚bosorkina stopa‘ (‚boszorkánynymom‘ alebo ‚tikászvé‘), čo bol jedným ťahom nakreslený pentagram (Khín 1941).

Fašiangová obchôdzka v Mliečnej (foto József Liszka, 2000)

Takmer výlučne na Hornom Žitnom ostrove bol známy, s maškarami spojený fašiangový sprievod zhromažďujúci dary, ktorý miestni obyvatelia nazývajú ‚dörejárás‘. Tento zvyk od prvých záznamov do dnešných dní prešiel zaujímavým vývojom. Ponúkam jeho stručný prehľad. Antal Khín v roku 1935 prvýkrát opísal tento zvyk z Mliečna (predtým máme o ňom síce zmienky, ale podrobný opis tohto fašiangového zvyku z dávnejšej doby nepoznáme). ‚Dörejárás‘ sa uskutočňoval v utorok pred popolcovou stredou, okolo deviatej hodiny, po raňajkách (‚fölästököm‘). Celá obchôdzka zobrazuje v podstate svadobný sprievod, doplnený rôznymi žánrovými figúrami. Na čele sprievodu ide mäsiar a mäsiarsky

Postava Žida vo fašiangovej obchôdzke v Mliečnej (foto József Liszka, 2000)

ski muzikanti. Keď v tom roku nebola cez fašiangy svadba, tak sprievod uzatvárali dievčatá, ťahajúce klát. Treba poznamenať, že všetci aktéri fašiangovej obchôdzky sú mládenci, ktorí mlčky obchádzajú v maskách celú dedinu (Khín 1935a). Tento zvyk je okrem niekoľkých vojnových rokov v Mliečnej živý prakticky dodnes. Pri jeho obnovení po druhej svetovej vojne však využili opis Antala

Postava drotára vo fašiangovej obchôdzke v Mliečnej (foto József Liszka, 2000)

skutočne dievčatá), čerti, človek s tancujúcim medvedom, opica, obrátený človek. Zvyk bol známy aj v iných obciach Horného Žitného ostrova (napr. Čakany: Ujváry 1975, 20).

tovariš, po ňom nasleduje zberač vajíčok, družba a svadobný pár. Dávnejšie za nimi išla starana, ktorá niesla nemlúvňu v perinke zhotovenú z bábky. V sprievode potom mali svoje miesto ešte aj sane bláznov, bláznivý holič, Žid Szimki, dievčatá s maliarskymi štetkami ('lucie'), čerti, človek s tancujúcim medvedom, slameník, obrátený človek, strážcovia s halapartňami a cigánski

Khína z tridsiatych rokov. V 70. rokoch Béla Marczell, opierajúc sa čiastočne o vlastný miestny výskum, ale prevažne o uvedený opis Antala Khína, znovu publikoval podrobný opis tohto zvyku (Marczell 1975), čo zrejme poslúžilo aj na oživenie pamäti účastníkov i organizátorov. Ku koncu deväťdesiatych rokov začal tento zvyk znovu upadať (medzi jeho aktérmi boli už aj dievčatá), preto si organizátori (vedenie miestneho hasičského spolku) znovu vzali do ruky niekdajší opis Antala Khína a na fašiangy roku 2000 podľa neho obnovili túto obchôdzku v Mliečnej. Dôležitejší účastníci tohto sprievodu (ktorý sa od rokov po vojne už nekonal v utorok, ale v predchádzajúcu sobotu) boli nasledovní: mladucha (v náručí s nemlúvňatom v perinke) a ženích, strážcovia s halapartňami, Žid Szimki, pokladníci, blázniví holiči, drotár, dievčatá s maliarskymi štetkami (jediná rola, v ktorej boli

O obchôdkach v maskách na konci fašiangov máme z Dolného Žitného ostrova len veľmi sporadické recentné etnografické údaje. Z Medzičillžia máme správu o sprievode maskovaných postáv, spojenom so zbieraním darov (Marczell 1997, 28). Historické pramene však svedčia o tom, že v Komárne sa v prvej polovici 19. storočia konali aj s obrovskou pompou usporiadané fašiangové sprievody karnevalového charakteru.

[8.februára 1845] „...predpoludním sa obrovské davy pohli v troch skupinách, každá sa pripravovala na najbližšie voľby do funkcií veľkými ozdobnými červenými zástavami a nespočetným množstvom drobných vlajočiek. Pred týmto sprievodom so zástavami išli na koni dvaja trubači v červených čiapkach, za nimi klusalo niekoľko vlečných jazdcov v parádnych odevoch; potom nasledovala krásne vypravená obrovská loďka, vlečená 75 koňmi za sebou, na palube s kormidelníkom a mužstvom, okolo nej plieskali velikánskymi bičmi. Na loďke bolo sviatočne oblečené mužstvo, chovalo sa úplne ako pri plavbe a vykrikovalo tie isté odborné výrazy, ktoré dunajskí lodníci zvykli pri takýchto príležitostiach vyvolávať. Neustále plieskanie bolo počuť z jedného kraja mesta na druhý. Po loďke nasledovali veľkolepé, prepychovo zlatené červené zástavy, ktoré v trojiciach sprevádzali v maďarských odevoch oblečení zemanovia so šablami pri hudbe viacerých cigánskych bánd. Obrovský dav, asi 5-6000 ľudí išlo za týmto sprievodom, takže celé mesto bolo v pohybe, plné života. Boli tu aj postavy v maškarách, ktoré svojimi žartmi zabávali ľud.“

(Komárno: Szinyei 1880–1897, 205)

Po celom Žitnom ostrove boli ešte v prvej polovici 20. storočia zaužívaným zvykom obchôdzky na Blažeja, ktorých funkciou bolo doplnenie príjmov miestneho učiteľa. Školáci, chodiaci z domu do domu, zbierali pre učiteľa dary v naturáliách (slaninu, šunku, klobásu, vajčička).

„Dnes je pamiatka sviatku biskupa svätého Blažeja, aby chudobní študenti chodili po domoch. Aby čakali pomoc. Z toho istého zvyku sme aj my prišli do vášho domu, či by ste nám dali krvavnicu, jaternicu, veľkú klobásu. Dajte klobásu! Emedígnu veredimu laudes, aby sme vyplietli povalu, totus campus debitorum forum dermine. Dajte hus! Aby ukázala dobrú cestu! Totu campus debitorum forum dermine. Ak nám nedáte, vo vašich hrncoch budete mať škodu. Budeme tancovať, ako Molnárove sliepky. Kto ukradol z jačmeňa, ten ukradol zo pšenice. Pred peklom je veľký strom, na každom konári je šesť strák. Schytil čert kopyto, tak ho hodil do veľkého stromu, že popadali všetky straky.“

(Kvetoslavov: Antal Khín, výskum z 30. rokov. EA–106)

Zvyk voľby turíčneho kráľa je na Žitnom ostrove doložený už z 18. storočia. Okrem toho sa po celom Žitnom ostrove do nedávnej doby zachoval zvyk obchôdzky turíčnej kráľovnej alebo chodenie na Turíce. V Baloni si napríklad dievčatá, oblečené do bielych šiat, zvolili spomedzi seba kráľovnú, s ktorou chodili po dedine, pred každým domom zastali a zaspievali pozdravnú pieseň. Domáci im zato dali do košíka dary v naturáliách. V dedinách okolo Dunajskej

Stredy dievčatá obchádzali dedinu s bábkou, oblečenou za kráľovnú. Pred každým domom ju zdvihli do výšky, hovoriac: „Nech vaše konope vyrastie takto vysoko, hľa!“ Domáci sa za dobré pranie odplatili darmi v naturáliách (vajčica, slanina). Zhromaždené potraviny na konci obchôdzok spoločne zjedli v niektorom dome.

V Kolárove sa zachoval najdlhšie, ale aj v iných lokalitách Žitného ostrova bol známy radový tanec a mýtné koleso. V Turíchny pondelok sa po obede zhromaždila mládež v krčme, potom za sprievodu cigánskej hudby v pároch ponavštevovali vedúce osobnosti dediny a zavinšovali im. Po ceste išli tancujúc. Pri vyhlídnutých domoch prvý mládenec povedal vinš, domáci ich ponúkli vínom a prvému mládenecovi strčili do vrečka peniaze. Nato požiadali aj domácu paniu o tanec. Občas aj vo viacerých skupinách obchádzali dedinu a stalo sa, že si pred sebou navzájom previazali cestu. Pokračovanie v obchôdzke sa mohlo vykúpiť pálenkou. Po skončení radového tanca sa vrátili na dvor krčmy, kde už bolo postavené mýtné koleso. To je vlastne koleso z voza pripevnené na vysokú žrd, z ktorého visia pivové a vínové fľaše. Tanečníkov tu čakal strážnik. Prvý mládenec aj tu povedal vinš, potom sa dali do tanca. Strážnik netancoval, ale medzitým si vyhlíadol svoju obeť. Podišiel k tancujúcemu páru a zaviedol ich k mýtnemu kolesu, kde sedel sudca v spoločnosti jedného-dvoch mužov. Mladý pár obvinili z toho, že chodili v zakázanom, preto sudca dal reťazou priviazať mládenca k žrdi mýtného kolesa. Jeho partnerka ho mohla za určitú sumu vykúpiť. Po krátkom vyjednávaní teatrálneho charakteru sa to aj stalo a mohli pokračovať v tanci. Medzitým už strážnik privádzal ku kolesu svoje ďalšie obeť (Hemerka 1982, 34–36. Vid. Marczell 1997, 52). Tento zvyk vo folklorizovanej podobe predvzajú v Kolárove dodnes.

Zapaľovanie svätôjánskych ohňov bolo kedysi známe na celom Žitnom ostrove. Antalovi Khínovi sa ešte v 30. rokoch podarilo asi v tucte obcí zaznamenať nielen spomienky na tento zvyk, ale vo viacerých mal ešte možnosť ho aj pozorovať. Dej prebiehal obvykle nasledovne: večer na svätého Jána po zotmení mládenec, ťahajúc za sebou voz, chodili z domu do domu a zbierali drevo na oheň, často za sprievodu krátkych veršov.

Rozprávalo sa, že jednému lakomému gazdovi, ktorý im nechcel dať palivové drevo, v Holiciach z pomsty rozobrali v noci voz a na streche ho znovu zložili. Oheň zvykli založiť na kraji dediny, obvykle na križovatke ciest, často v ňom spálili aj tohoročný máj (‘molfa’), prípadne aj žatevný veniec z predchádzajúceho roka. Vatra jedna panna pokropila svätenou vodou prinesenou z domu a jeden panic ju fackou zapálil. Okolo horiacej vetry si posadali obyvatelia dediny a kým nezotlela, spievali rôzne piesne (*svätôjánsku pieseň* poznali na Žitnom ostrove už aj v čase výskumov Antala Khína iba z počutia). Na záver ešte žeravú pahrebu vetry mládenec (a smelšie dievčatá) preskakovali, niektoré si vzali domov žeravé uhlíky, aby nimi doma založili nový oheň. Boli takí, ktorí si z uhlíkov svätôjánskej vetry odložili niekoľko kúskov, ktoré príležitostne použili na právu ‘mlčanlivej vody’ (‘szótalan víz’). Z uhlíkov vyhasnutej vetry si ženy potajme vzali domov a vložili ich do klonky pre kvočku, aby sa kuriatka dobre vyľah-

li. Niekde hovorili, že ohne sa zapalujú preto, aby ochránili chotár pred krupobitím (Holice), inde v záujme zabezpečenia dobrej úrody (Povoda), respektíve preto, aby dom a dedinu obišlo nebezpečenstvo (Moravské Kračany), alebo aby hmla neuškodila obilii (Dobrohošť).

Spoločnosť

O rodinnom živote Maďarov na Žitnom ostrove, o štruktúrach foriem rodiny máme len veľmi sporadické údaje. Zdá sa, že obvyklou rodinnou formou bola v tomto regióne viacgeneračná veľkorodina a jej pozostatky boli preukázateľné ešte aj v prvej polovici 20. storočia. Judit Morvay analýzou matrík z 18. a 19. storočia, ako i klasickou etnografickou terénnou prácou skúmala stratégiu voľby kmotrov v Klízskej Nemej. Z jej výskumov vyplýva, že podľa starších ľudí „všetci súrodenci majú tých istých krstných rodičov, ktorých si vyberajú z kruhu priateľov v mladosti, očakáva sa i pozvanie naspäť“ (Morvay 1984, 291). Naproti tomu zo skúmania matrík vyplýva, že vyššie uvedený model je len princípom. Prax sa však vo viacerých prípadoch, ešte aj pri sledovaní štruktúry vzťahov v jednej rodine, jednoznačne odkláňa od tohto modelu. Táto oblasť (tak Žitný ostrov, ako aj susedný Szigetköz) je exogamná, čo potvrdzujú fakty, pozorované okolo polovice 20. storočia, ako i analýza starších matrík. Obvykle sa počet exogamných, teda mimo svojej obce uzatvorených manželstiev pohybuje okolo 60 percent (Fél 1993, 50).

O niečo širšie informácie máme o jednotlivých spoločenských skupinách, vrstvách, ktoré charakterizovali spoločnosť Žitného ostrova ešte aj na začiatku 20. storočia. Popri poddansko-roľníckych vrstvách po celom Žitnom ostrove hrali dôležitú úlohu rozličné skupiny drobnej šľachty, zemianstva. Pre nich je vo všeobecnosti príznačná hrdosť na svoj zemiansky stav, ktorý však v 19.–20. storočí už obvykle neznamenal zároveň aj majetnosť. László Kósa cituje zemanov z Čičova, ktorí vracajúc sa v noci z krčmy, búchali na okná nezemanov za spevu nasledovnej pesničky: „Kto je zeman, ten pije, kto je sedliak, ten spí, dočerta“ – „*Aki nömös, az iszik, aki parasz, aluszik, a megteremtésit!*“ (Kósa 1984b, 331). Máme údaje aj o tom, že niektoré obce na Žitnom ostrove za odmenu vybrali z kompetencie župy a podriadili priamo kráľovskej nadvláde: v roku 1279 to boli napríklad Vydrany (Baranyay 1911, 56). Z nich najviac vieme o spôsobe života predialistických zemanov, ako i komárňanských furmanských gazdov. Ďalej sa pokúsím o ich stručnú charakteristiku.

Medzi privilégia ostrihomského arcibiskupa patrilo, že mužom, ktorí získali isté zásluhy, mohol darovať statok a povýšiť ich do zemianskeho stavu. Títo cirkevní zemanovia alebo predialisti žili zoskupení okolo štyroch centier, z ktorých dve pripadajú na Žitný ostrov: zemianske stolice v Arcibiskupskom Léli, Vojke nad Dunajom (alebo ináč okolie Holíc), Vrábloch a Jure nad Hronom (viď: Ozorai 1887). Takýmto spôsobom tvorili zaujímavú spoločenskú vrstvu Horného Žitného ostrova cirkevní zemanovia, ktorých vo vtedajšom hovorovom jazyku nazývali aj *kňazskí zemanovia* (‘papnemesek’). Zemianske stolice v Arcibiskupskom Léli a vo

Vojke nad Dunajom nemali zvlášť dvorného sudcu, ktorý mal približne rovnaké postavenie ako hlavný župan. Dvorného podsudcu však mala každá zemianska stolica samostatne. K zemianskej stolici vo Vojke patrila nasledovná skupina dedín: obyvatelia zemianskeho stavu obcí Dobrohošť, Kyselica, Báč, Pinkove Kračany, Moravské Kračany a Dolný Bar. K zemianskej stolici v Arcibiskupskom Léli patrili: Örs, Czudor-IIIés, Ontopa, Lél, Rocovo, Malý Tõh a Brestovec. Títo zemania síce nemali také rozsiahle privilégia ako zemianstvo v celej krajine, ale ako odmenu za vojenské služby určité výsady predsa len mali (napr. oslobodenie od dane). Na čele zemianskej stolice stál palatín a vnútorný spoločenský život v podriadených dedinách riadili poručíci. V prípade potreby sa organizovali aj do bandérií, aby so zbraňou v ruke slúžili svojmu pánovi, ostrihomskému arcibiskupovi. Zemianska stolica vo Vojke nad Dunajom zanechala svoju praktickú činnosť okolo polovice 19. storočia. Početné inventáre pozostalostí tejto spoločenskej vrstvy zo 17.-19. storočia publikovala Aranka Kocsis. Na základe týchto inventárov si možno vytvoriť plastický obraz o zďaleka nie panskom každodennom živote tejto svojráznej zemianskej vrstvy (Kocsis 1997).

Komárňanskí furmanskí gazdovia udržiavali aj svoje bandérium, mali parádny slávnostný odev a takto išli do sprievodu pri príležitosti veľkých sviatkov. Usporadúvali veľké svadby, rodinné, príbuzenské zväzky evidovali aj vo veľmi vzdialených vetvách. V prvých desaťročiach 20. storočia žilo v Komárne ešte viac ako sto rodín furmanských gazdov, ale po druhej svetovej vojne sa toto uzavreté spoločenstvo úplne rozpadlo, roztrúsilo (Kecsksés 1978, 220–227).

Bandérium komárňanských furmanských gazdov (Fotoarchív Múzea maďarskej kultúry a Podunajska v Komárne)

„Dávny národný odev, zvyky a morálku si zachovali len poľnohospodári nazývaní furmanskými gazdami. Sú nefalšovanými predstaviteľmi pravého komárňanského meštianstva. Charakterizuje ich mužná vážnosť, priamosť; falošnosť a pretváрка sú vzdialené ich srdcu; majú krotký pohľad, ale istá chmúrna záдумčivosť sedí na ich dobrej maďarskej tvári. Statne sedia na koni. Pri sviatočných príležitostiach si vytvoria bandérium, pod vedením vlastného kapitána a vlajkonosiča idú do sprievodu. Ich odev je parádny. Kožušinová baranica, zdobená orlím alebo volavčím perím, širokou striebornou reťazou zopätý dolomán prehodený cez plece, krátky kabát zdobený šujtášom, zamatová vesta s filigránovými striebornými gombíkmi, maďarské nohavice a nazberané kordovánové čižmy tvoria ich odev. Samozrejme, že k ich sviatočnému odevu nemôžu chýbať ani ostrohy s veľkým hrebeňom a fringia so širokou čepelou. Celý ich odev je zhotovený z tmavého súkna. Za riadnych okolností furmanský gazda nosí bekeč so striebornými filigránovými gombíkmi, vestu so striebornými gombíkmi a maďarské nohavice. V zime či v lete je to jeho odev. Superovia, rybári a pltníci tiež nosia taký odev, ale namiesto maďarských nohavíc majú široké, v páse nazberané gate. Zvláštny ženský odev tu už nie je; len niekoľko starých matrón sa ešte drží starej komárňanskej módy”.

(Takáts 1899, 238)